

ONBESPROKEN

WAT NIET BESPROKEN WORDT

Taboes in traumabehandeling

UIT DE KAST, OP DE VLUCHT

Angsten bij queer-asielzoekers

VOORBIJ HET STIGMA

Seksueel geweld tegen mannen in oorlogstijd

TABOES

4 Onuitsprekelijk en onbespreekbaar

7 Vrouwelijke collaboratie tijdens WO2

15 Sandro Kortekaas over queer-asielzoekers

23 Sheila Sitalsing over haar NSB-grootouders

26 Seksueel geweld tegen mannen in oorlogstijd

29 Fluctuerende aandacht voor behandeling PTSS

39 De getraumatiseerde vader

Redactioneel

EN VERDER

INTERVIEW

- 11 Interview met Thijs Bouwknecht

COLUMN

- 14 Linda Doef: Zie jij mij?

ONDERZOEK

- 19 Lisanne Belt over de last van het overleven

EXPOSITIE

- 32 Onderbroken tijd

COLUMN

- 34 Nadine Goeree: Wraak in beeld

INTERVIEW

- 35 Prof. Dr. Esther Captain over het koloniale en slavernijverleden

UITGELICHT

- 46 NtVP

In mijn spreekkamer in de kliniek van ARQ Centrum'45 komen regelmatig taboes ter sprake. Mannelijke patiënten die in therapie niet durven te praten over het seksueel misbruik dat zij hebben meegemaakt, uit angst voor mijn oordeel. Mensen die uit het land van herkomst gevlucht zijn vanwege hun seksuele geaardheid, maar in het asielzoekerscentrum nog steeds niet openlijk uit kunnen komen voor hun identiteit. Vrouwen en mannen die in een oorlogssituatie 'foute dingen' hebben gedaan, en zich daarvoor schamen. En overlevenden die zich schuldig voelen over het feit dat zij de oorlog wel hebben overleefd en ontvlucht, terwijl hun geliefden dat niet hebben. Dit zijn voorbeelden van onderwerpen die mensen het liefst vermijden, omdat het hunzelf en de ander een ongemakkelijk gevoel geven, omdat ze bang zijn voor het oordeel van een ander of bang zijn voor het onbekende. Onderwerpen die allemaal terugkomen in dit nummer van *Impact Magazine*.

Bart Nauta en Arjen van Lil belichten in hun inleidende artikel de ongemakkelijkheid die een therapeut kan ervaren wanneer patiënten taboes inbrengen in de traumabehandeling. Inge Schouten heeft Sandro Kortekaas geïnterviewd, die al jaren opkomt voor queer-asielzoekers en daarmee getuige is van de dilemma's en geheimen waar zij mee worstelen. Zij zijn gevlucht vanwege vervolgingen en discriminatie die plaatsvonden in hun land van herkomst, maar komen vaak terecht in asielzoekerscentra in Nederland waar zij nog steeds hun geaardheid niet openlijk kunnen tonen zonder bedreigd te worden. En Thijs Bouwknecht beantwoordt in een interview, afgenomen door Alies Pegtel, de vraag of oorlogen in Afrika een taboe zijn voor het Westen, gezien de weinige aandacht die er is voor de burgeroorlog en de humanitaire crisis in Soedan. Andere onderwerpen die in dit nummer aan bod komen zijn de gevolgen voor mannen wanneer die in oorlogssituaties seksueel misbruikt worden, overlevingsschuld en vrouwelijke collaboratie in de Tweede Wereldoorlog. Een poging om een aantal taboes te doorbreken.

Nienke Smit – Hoofdredacteur *Impact Magazine*

impact magazine over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendaert en discussieert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

Abonnement Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org

Redactie Nienke Smit (hoofdredacteur), Lucia Hoenselaars (adjunct-hoofdredacteur), Bart Nauta en Arjen van Lil

Redactie coördinatie Ineke van de Meene

Redactieadres Nienoord 5, 1112 XE Diemen

Contact Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org

Uitgave 9de jaargang, 2025 - nr. 4

Oplage 1.050 exemplaren

Vorm en productie Bruksvoort Design

ISSN 2543-2591

Onuitsprekelijk en onbespreekbaar

OVER TRAUMA'S EN TABOES

De traumatische ervaring is doorgaans moeilijk in woorden te vatten. Hoe leg je uit dat jou het ergste overkomen is? Hoe kan een ander je ooit echt begrijpen? Soms zijn er ook zaken die verzwegen worden. Vanwege sociale verwachtingen of maatschappelijke gevoeligheden: het zijn de zaken waarover niet wordt gepraat. Ze zijn taboe. Hoe verhoudt trauma zich tot taboe – dat wat respectievelijk onuitsprekelijk en onbespreekbaar is?

Door Arjen van Lil en Bart Nauta

Bron: Shuterstock

Het woord taboe vindt zijn oorsprong in het Polynesi-sche *tapu*, wat letterlijk 'verboden' betekent. Het verwijst naar gedragingen of handelingen die in de Polynesi-sche cultuur verboden waren. Zo waren sommige locaties, zoals begraafplaatsen, verboden voor de meeste mensen, of mochten bepaalde soorten voedsel niet zomaar worden genuttigd. Maar ze waren niet zomaar verboden, ze waren namelijk ook van een vorm van heiligheid voorzien. Het ging hier om zaken zoals de dood, de voortplanting van mensen en het eten van dieren die allen een vorm van reinheid vereisten. Niet voor niets wassen ook wij onze doden, hebben we hygiënische standaarden rondom seks en maken we ons voedsel schoon.

De Britse antropoloog Mary Douglas schreef in 1966 haar beroemde werk *Purity and Danger*, waarin ze aantoont dat taboes ook functioneel zijn: ze helpen om normen en waarden in een bepaalde cultuur in stand te houden. Taboes maken een onderscheid tussen wat rein en onrein is, en dus wat wenselijk en onwenselijk is. Dat maakt dat taboes ook doorgaans veranderlijk zijn: wat in de ene cultuur verboden is, kan in een andere cultuur volstrekt normaal zijn.

Maar in het maken van het onderscheid tussen wenselijk en onwenselijk gedrag schuilt ook een machtsinstrument. Zo zagen sociaal-constructivistische filosofen zoals Michel Foucault dat taboes ontstaan doordat machtsstructuren en instellingen bepalen wat wel en niet gezegd mag worden. Maar ook wie gestraft zal worden als een norm wordt overschreden. Dit werkt niet enkel van bovenaf, want ook wij disciplineren elkaar door te zwijgen over wat 'niet hoort'.

Taboes worden dus vermeden, vaak uit angst voor conflict, afwijzing of sociale uitsluiting. Als jij wél degene bent die over de zaken praat die we liever vermijden, dan zal ook jij degene zijn die we liever vermijden. Op deze manier kan het bespreken van taboes gevoelens van schaamte oproepen, waardoor bepaalde thema's in sociale interacties liever worden vermeden. Het kan leiden tot eufemistisch en verhullend taalgebruik: 'je weet wel wat ik bedoel'. De Israëlische socioloog Eviatar Zerubavel beschrijft hoe zo zwijgculturen ontstaan waarin bepaalde kwesties onbesproken, ongezien en onopgemerkt blijven. In principe is dat niet eens verkeerd. Sommige taboes zijn er tenslotte met een reden. Ze houden bepaalde sociale normen in stand en zorgen daarmee ook voor de samenhang van een gemeenschap. Het betreft gevoelige thema's die een bepaalde omgang en gevoeligheid vragen, zoals de dood. Doen we dat goed, dan voelt dat goed. Dan kunnen mensen het verlies van hun naasten verwerken.

Maar komen we op een onjuiste manier in aanraking met de dood, geweld of seks, dan heeft dat ook gevolgen. De gevolgen zijn groot voor slachtoffers van seksueel geweld. Een morele overschrijding van seksuele gedragingen van de dader vertaalt zich in de traumatisering van de slachtoffers. Die voelen zich op hun beurt schuldig en schamen zich, waarmee dat trauma en een proces van stilte, of taboeïsering, hand in hand blijven gaan.

Zo zijn ook psychologen onderdeel van de maatschappelijke status quo

Het doorbreken van taboes is soms precies hetgeen dat nodig is om verandering op gang te brengen. Dat is wat #MeToo teweeg heeft gebracht. Al sinds de jaren zestig hebben feministen, activisten en psychologen seksueel geweld, verkrachting, misbruik en incest onder de aandacht proberen te brengen. Daardoor durven we tegenwoordig tenminste enigszins over trauma als gevolg van seksueel geweld te praten, ook al blijft dat moeilijk. Soms ontbreekt het aan het nodige instrumentarium, een vocabulaire van geweld en misbruik. Dat lezen we terug in het artikel van Anna Gopsill over seksueel geweld tegen mannen. Soms leren we pas later beter over iets te praten, komen de zinnen langzaam op gang en breidt het vocabulaire zich geleidelijk uit.

Nu, zo is te beargumenteren, leven we in een praatcultuur waarin alles bespreekbaar is en besproken moet worden. Heb je ergens last van? Dan moet je een psycholoog zien. Hou je iets binnen? Dan zullen je vrienden je daar eerder voor veroordelen dan aanprijzen. We zien het terug in de centrale rol die de psychologie in onze samenleving heeft verworven. Door middel van praten kunnen we alles de baas zijn. En dan nog: mogen sommige dingen niet gewoon onbesproken blijven, zelfs in de behandelkamer? Moeten alle kamers geopend worden, of mogen er ook bepaalde deuren gesloten blijven?

De stilte van psychologen

Maar zelfs de plek waar alles besproken mag worden, de therapiekamer, kan omgeven zijn door stilte. In de jaren tachtig onderzocht de Israëlische psycholoog Dan Bar-On als een van de eersten de kinderen van nazi-daders. Het was bij uitstek een gevoelig onderwerp en hij week er niet van terug om zijn Israëlische collega-psychologen kritisch te bevragen. Gedurende zijn carrière werden voor Bar-On de contouren van de Israëlische taboes steeds duidelijker, en al helemaal door een verslag op de Israëlische televisie in 1995.

In Ramallah, een stad op de Westelijke Jordaanoever, verdwaalde een Israëlische reservist en werd omsingeld door een woedende menigte. De menigte bekogelde hem met stenen, maar doodde hem niet. De soldaat trok zijn wapen niet en wist uiteindelijk te ontsnappen met hulp van de Israëlische grenspolitie. Vervolgens barstte in Israël een hevig debat los. Had hij moeten schieten volgens de militaire instructies, en was hij dus een lafaard? Of was hij juist een held, omdat hij verdere escalatie wist te voorkomen? Stel dat de soldaat later kampte met posttraumatische klachten en hulp zocht, zo schreef Bar-On, wat zou een psycholoog dan doen? Hem helpen zijn schaamte te overwinnen omdat hij niet als een 'echte held' handelde, zodat hij de volgende keer 'effectiever' (lees: dodelijker) zou zijn? Of hem juist ondersteunen in de overtuiging dat zijn terughoudendheid levens heeft gered? Beide therapeutische benaderingen weerspiegelen onvermijdelijk een politiek standpunt. Veel psychologen meden dergelijke kwesties het liefst, bang om de neutraliteit die van hun beroep verwacht wordt te verliezen. Bar-On schreef er een artikel over met de veelzeggende titel *The Silence of the Psychologists*.

Maar juist dat zwijgen legt een dieper probleem bloot. Volgens Bar-On wijst deze stilte op een identiteitscrisis binnen de Israëlische psychologie zelf: een onvermogen

om de eigen rol te erkennen in een samenleving waarin morele, politieke en psychologische grenzen voortdurend met elkaar verweven zijn. Zo zijn ook psychologen onderdeel van de maatschappelijke status quo, zo beschrijft hij, en missen zij de sociale moed om hier het voortouw in te nemen. Het laat de diepe verwevenheid tussen psychologen en het Israëlische leger zien.

Bar-On schreef zijn artikel op basis van zijn observaties van zijn land ten tijde van de Eerste Intifada (1987–1993), waarin hij het militaire optreden van Israël als onderdrukking van Palestijnse burgers beschrijft. Kan een psycholoog de morele wonden als gevolg van daderschap behandelen wanneer de samenleving het wangedrag van soldaten niet erkent, en politici die daden juist aansporen? De vraag kan ook gesteld worden over het Amerikaanse optreden in bijvoorbeeld Vietnam (of dat van Nederland in Indonesië) waarbij lokale moordpartijen tegen burgers plaatsvonden. Bar-On schreef zijn artikel in 2002. In 2025 hebben zijn observaties niets van hun kracht ingeboet.

Arjen van Lil en **Bart Nauta** zijn beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

Foto: Priscilla du Preez, Unsplash

Het taboe rond vrouwelijke collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog

Losbandig en kaalgeschoren

Bron: Cino, Herman/Fotodienst der NSB/NV, Polygoon, Collectie Spaarnestad

Bezoek van Mussert en De Ruiter (leidster van de NSVO) aan een vormingskamp.

Ook vrouwen werkten tijdens de Tweede Wereldoorlog samen met de Duitse bezetter – een feit waar nog altijd een hardnekkige taboesfeer omheen hangt. We herinneren ons deze ‘foute’ vrouwen steevast op dezelfde manier: als losbandige figuren die na de bevrijding slachtoffer werden van de opgekropte volkswoede. Dat beeld laat zien hoe we vrouwen nog steeds liever als slachtoffers dan als daders zien. Het maakt ook duidelijk hoe hardnekkig onze moralistische blik op vrouwelijke seksualiteit is en hoe ongemakkelijk we het vinden om kritisch te reflecteren op onze eigen nationale moraal.

Door Lieke Speerstra

Intimiteit met de vijand

In de ruim vier jaar dat ik onderzoek doe naar Nederlandse vrouwen die tijdens de bezetting collaboreerden, valt me steeds weer op hoe eenzijdig het bestaande beeld is. Zodra ik het onderwerp aansnijdt, wordt collaboratie door vrouwen vrijwel automatisch gelijkgesteld aan intimiteit met de vijand. We kennen allemaal de

foto's van (jonge) vrouwen die na de bevrijding werden kaalgeschoren, omringd door een uitbundige menigte. Hun misdaad lijkt helder: ze gaven hun lichaam en liefde aan de vijand.

Politieke collaboratie wordt daarentegen zelden met vrouwen in verband gebracht. Toch wist het nationaal-

socialisme Nederlandse vrouwen op ongekenkende wijze te mobiliseren. Nooit eerder waren zo veel vrouwen lid van een politieke partij. En als het wel over politieke collaboratie gaat, volgt vaak de aanname dat ze slechts lid werden omdat hun man dat was – een idee dat historicus Zonneke Matthée al in 2007 overtuigend heeft weerlegd.¹ Wat zegt dit hardnekkige beeld over onze kijk op vrouwen? En hoe hangt dat samen met de manier waarop we vrouwen in de geschiedenis tegenkomen?

Kaalscheren, een seksistische straf

Tijdens de bevrijdingsdagen werden talloze foto's gemaakt van het kaalscheren. In de decennia daarna zijn deze beelden steeds opnieuw gebruikt in artikelen, documentaires en boeken. Begrijp me niet verkeerd: het is volkomen terecht dat we deze uitbarsting van volkswroede als schokkend ervaren. Het vormt immers de schaduwzijde van de enorme blijdschap en opluchting die de bevrijding teweegbracht. De foto's confronte-

ren ons met het pijnlijke besef dat onze 'beschaafde' samenleving zich toen liet meeslepen door wraakzucht. En dat Nederlanders zichtbaar genoten van de publieke vernedering van weerloze vrouwen.

Toch heeft de voortdurende herhaling van deze beelden ook een hardnekkig misverstand gevoed: het idee dat vrouwen vooral seksueel collaboreerden. Die associatie is niet toevallig. De Deense historicus Anette Warring laat zien dat het kaalscheren bedoeld was om de mannelijke eer van de natie te herstellen. Het was een ritueel van ontseksualisering. Het moest het vermeende verraad van deze vrouwen zichtbaar maken en hen buiten de gemeenschap plaatsen.²

Seksuele collaboratie was echter slechts één van de vele manieren waarop vrouwen samenwerkten met de bezetter. En waarschijnlijk de minst schadelijke. Historicus Fabrice Virgili toont voor Frankrijk aan dat veel vrouwen niet werden kaalgeschoren omdat zij met Duitsers omgingen, maar omdat zij vrouw waren.³ Ook in Nederland ondergingen bijvoorbeeld NSB-vrouwen hetzelfde lot. Het kaalscheren was daarmee in wezen een seksistische straf. Het was een daad van wraak op vrouwen die maatschappelijke normen aan hun laars hadden gelapt.

Nederlanders genoten zichtbaar van de publieke vernedering van weerloze vrouwen

Moeder met zoon en dochter met bord 'Ik ben een landverrader'.

Beeldvorming in archieven

De beeldvorming over 'foute' vrouwen ontstond niet alleen in de publieke ruimte, maar werd ook vastgelegd en versterkt in de archieven. Archieven vormen het fundament van historisch onderzoek. Daar wordt informatie tot geschiedenis gemaakt – zowel door historici als door het publiek dat de verhalen leest en doorvertelt. Toch zijn archieven geen neutrale verzamelplaatsen van kennis. Het zijn plekken van macht.

Archieven zijn geen neutrale verzamelplaatsen van kennis

Wat wordt bewaard – en wat niet – is het resultaat van keuzes. Die keuzes zeggen iets over het verhaal dat wij als samenleving over onszelf en ons verleden willen vertellen. Dat betekent dat er altijd stemmen ontbreken. Mensen wiens verhalen zijn uitgewist, terwijl anderen juist oververtegenwoordigd zijn. Archieven bepalen mede wat wij ons als samenleving wél en niet herinneren.

Hoe komen we vrouwen tegen in die archieven? Wetenschapshistoricus Elizabeth Yale vat het kernachtig samen: vrouwen duiken vaak pas op wanneer hun levens in aanraking komen met officiële instanties, zoals het rechtssysteem. De documenten die hieruit voortkomen – getuigenverklaringen, bekentenissen, procesverslagen – leggen hen vast in kwetsbare, onvoorbereide of wanhopige momenten. Vaak zijn het onvolledige of strategische verhalen, waarin ze proberen invloed uit te oefenen op de uitkomst van hun zaak.⁴ Dat geldt ook voor vrouwelijke collaborateurs.

Op zoek naar 'foute' vrouwen

Vanuit die gedachte ging ik op zoek naar 'foute' vrouwen in de archieven. Zo stuitte ik op het archief van de organisatie die verantwoordelijk was voor de reclasering van veroordeelde collaborateurs: de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD). Dit archief is te vinden in het Nationaal Archief in Den Haag. De STPD kreeg na de bevrijding van de Nederlandse overheid de taak om voormalige collaborateurs weer op het pad van 'goed Nederlanderschap' te brengen. Nadat zij uit de gevangenis werden vrijgelaten, werden ze door de stichting gevolgd en begeleid. Achter de voordeur moest de stichting toezien op hun gedrag, en hen waar nodig corrigeren.

Terwijl ik me door dozen vol persoonlijke dossiers werkte van vrouwen die onder het toezicht van deze stichting hadden gestaan, besepte ik hoeveel er over

hen was vastgelegd. Waar en hoe ze waren opgegroeid, hoe ze zich tijdens de bezetting hadden gedragen, hoe anderen hen zagen, en in sommige dossiers zelfs gedetailleerde beschrijvingen van hun liefdeslevens.

De meeste vrouwen van wie ik de dossiers inzag, waren veroordeeld voor misdrijven die veel verder gingen dan intieme relaties met de vijand. Denk aan lidmaatschap van nationaalsocialistische organisaties, vrijwillige arbeid voor de bezetter, het verraden van anderen, en zelfs diefstal uit huizen van mensen die moesten onderduiken. In hun dossiers waren het echter altijd anderen die betekenis gaven aan het gedrag van deze vrouwen tijdens de bezetting: familieleden, burens, vrienden, politieagenten en de toezichthouders van de reclaseringsinstantie.

Catharina

Graag stel ik je voor aan een van deze vrouwen: Catharina – al is dat niet haar echte naam, want die wordt beschermd door privacywetgeving. Catharina verschijnt in de geschiedenis in een rapport van 17 april 1946, waarin wordt geadviseerd haar na haar vrijlating onder streng toezicht te stellen. In dit één pagina tellende verslag – opgesteld terwijl zij nog geïnterneerd was – komt ze alleen naar voren zoals de auteur haar wilde tonen: als een losbandige vrouw die dringend begeleiding nodig heeft.

Het document is geschreven door het afdelingshoofd van de STPD-afdeling in Leeuwarden. Het moest de reclaseringsinstantie inzicht geven in Catharina's achtergrond en gedrag, maar weerspiegelt vooral de blik van de schrijver. Het laat zien hoe archieven niet alleen vastleggen, maar ook vertekenen en verzwijgen.

We leren dat Catharina, geboren in 1900, getrouwd was, twee dochters had en werd veroordeeld voor NSB-lidmaatschap en seksuele collaboratie. Haar relaties met Duitse soldaten worden uitgebreid beschreven; haar politieke daden nauwelijks. Het hoofd van de STPD-afdeling schetst haar karakter als volgt:

In deze tijd was ze voor geen enkele rede vatbaar, lag totaal in de macht van haar verkeerde neigingen, ging geheel op in haar sexuele hartstocht. [...] Wat haar karakter betreft: ze is goedhartig en had veel voor anderen over. Als buurvrouw had men van haar geen last. Wel is ze ijdel aangelegd, jaloersch, vaak bij het kinderachtige af. Gaat vaak geraffineerd te werk om iemand voor zich in te nemen. Kan voortreffelijk simuleren. Een groot, domineerend gebrek: haar zwak voor den man (vooral wanneer deze in uniform

Bron: Noord-Hollands Archief/Beeldcollectie van de gemeente Haarlem

Gearresteerde NSB-vrouwen op stromatrasen op de zolder van de infanteriekazerne aan de Koudenhorn in Haarlem, 1945.

is gestoken). Het is dan ook het zich onbeteugeld hieraan overgeven dat haar zedelijk zeer diep heeft doen zinken.⁵

Dit verslag is het enige dat in het archief over haar bewaard is – zonder haar stem, intenties of ervaringen. Het toont haar enkel als vrouw die zou zijn bezweken voor de verkeerde mannen. Tegelijk laat het zien wat het voor de stichting betekende om een ‘goede’ vrouw te zijn. Vrouwen dienden zich niet met politiek te bemoeien en moesten zich schikken naar de heersende zedelijkheidsnormen. Wat in de archieven is vastgelegd, zegt in dat opzicht minder over het handelen van deze vrouwen zelf, en des te meer over de opvattingen over vrouwelijkheid, moraliteit en burgerschap die in de naoorlogse samenleving dominant waren. Ideeën die nog steeds doorklinken in het hedendaagse beeld van vrouwelijke collaboratie.

Vrouwen dienden zich niet met politiek te bemoeien

Opvattingen over vrouwelijkheid, moraliteit en burgerschap

Archieven zijn dus inderdaad plekken van macht. Voor een historicus betekent dit voortdurend laveren tussen representatie en reconstructie. Hoe schrijf je over iemand die alleen in deze vorm op papier is overgeleverd, zonder die denkbeelden te reproduceren? Toch is dat precies waarom ik denk dat het belangrijk is om naar

deze vrouwen onderzoek te blijven doen. Niet omdat ik de vragen over schuld of ‘goed’ en ‘fout’ interessant vind. Maar omdat de verhalen van deze vrouwen iets laten zien over de maatschappelijke normen die vrouwen toen werden opgelegd en hoe die werden bewaakt. En bovenal: over de plaats die vrouwen toen – en nu – geacht worden in te nemen in onze samenleving.

Lieke Speerstra promoveert aan de Radboud Universiteit Nijmegen op onderzoek naar Nederlandse nationaal-socialistische vrouwen.

NOTEN

- 1 Zonneke Matthée, *Voor Volk en Vaderland: Vrouwen in de NSB, 1931-1948* (Amsterdam: Balans, 2007).
- 2 Anette Warring, “Intimate and Sexual Relations,” in *Surviving Hitler and Mussolini: Daily Life in Occupied Europe*, ed. Robert Gildea, Olivier Wieviorka, and Anette Warring (Oxford: Berg, 2006), 88-128.
- 3 Fabrice Virgili, *Shorn Women: Gender and Punishment in Liberation France*, vertaling John Flower (Oxford, New York: Berg, 2002).
- 4 Elizabeth Yale, “The History of Archives: The State of the Discipline,” *Book History* 18 (2015): 332-359.
- 5 Nationaal Archief, Archief van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten (STPD), toegang 2.09.42.01, inventarisnummer 1094, dossiernummer 103.

Een interview met NIOD-onderzoeker Thijs Bouwknecht over onze aandacht voor de burgeroorlog in Soedan.

Door Alies Pegtel

‘Het ene conflict haalt het vorige al snel in’

Thijs Bouwknecht

Sinds april 2003 woedt er een burgeroorlog in Soedan die wordt uitgevochten tussen het regeringsleger (SAF) en rebellen van de paramilitaire Rapid Support Forces (RSF). Het is allang geen intern conflict meer. Buurlanden en de Golfstaten voeren in Soedan een geopolitiek schaakspel, waarin het gaat om strategische belangen zoals zeggenschap over de Nijl, watervoorziening en goudsmokkel. Het Soedanese regeringsleger wordt gesteund door Egypte en Saoedi-Arabië, de RSF-rebellen worden van wapens voorzien door de Verenigde Arabische Emiraten (VAE).

De verwoestende machtsstrijd heeft geleid tot een reusachtige humanitaire crisis. Ruim acht miljoen Soedanezen zijn op de vlucht en lijden honger. Er is stelselmatig en wijdverbreid geweld, waaronder massamoorden, plunderingen, seksueel geweld en aanvallen op burgers en hulpverlening. De crisis wordt verergerd door armoede, klimaatverandering en de ontoereikende toegang tot basisvoorzieningen zoals voedsel, water en medische zorg. Eind oktober werd de stad Al Fashar in de westelijke regio Darfur na twee jaar omsingeling en

uithongering door de RSF-milities ingenomen. Honderden burgers zijn geëxecuteerd, grootschalige etnische zuivering dreigt van de niet-Arabische bevolkingsgroepen. Tienduizenden inwoners vluchtten naar het nabijgelegen Tawila waar al 650.000 ontheemden in overvolle provisorische kampen verblijven en een cholera-epidemie woedt.

‘Soedan ligt ver weg, zowel geografisch als cultureel.’

Thijs Bouwknecht is onderzoeker bij het NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust-, en Genocidestudies. Zijn onderzoek richt zich op de geschiedenis van massaal geweld - *mass atrocity violence* - en op de maatschappelijke en juridische omgang met massaal geweld - *transitional justice* -. Zijn regionale focus ligt voornamelijk op Afrika. Als onderzoeker, journalist en proceswaarnemer was hij aanwezig bij zo'n honderdvijftig internationale strafprocessen over *atrocity crimes*; genocide, misdrijven

tegen de menselijkheid, oorlogsmisdrijven en agressie. We spraken hem over de burgeroorlog in Soedan en over de ogenschijnlijk beperkte aandacht die het conflict in ons nieuws krijgt.

Waarom komt de burgeroorlog in Soedan zo weinig in het nieuws?

‘Daar zijn meerdere redenen voor. Ten eerste is Europa geen Afrika, het is wel onze achtertuin maar niet ons referentiekader. Het is ver weg, zowel geografisch en cultureel. Koert Lindijer en Elles van Gelder zijn volgens mij de laatste Nederlandse Afrika-correspondenten die over Soedan berichten voor *NRC Handelsblad* en het *NOS Nieuws*.’

U bent zelf als correspondent voor de Wereldomroep veel in Afrika geweest?

‘Toen ik in 2007 bij de Wereldomroep begon, als verslaggever over internationaal recht en mensenrechten, was daar toen nog een grote internationale Afrika-redactie met misschien wel 25 mensen. Het waren hoogtijdagen, er was een groot budget, er werd veel gereisd, we werkten samen met lokale Afrikaanse journalisten. Dat is allemaal voorbij. Het is onbetaalbaar geworden om mensen naar (post-)conflictgebieden te sturen, verzekeringen kosten duizenden euro's per persoon. Ditzelfde geldt overigens ook voor academici zoals ikzelf. Gevolg is dat er nu bijna geen Nederlandse journalisten meer ter plekke stelselmatig vanuit Afrika berichten. Ook al zitten er Nederlandse militairen in de Hoorn van Afrika, over wiens werk het heel interessant zou zijn om verslag te doen.’

Gebrek aan nieuws heeft als gevolg dat de Soedanese burgeroorlog niet op ons netvlies staat en dat we het er niet over hebben? Terwijl over Gaza en Israël dagelijks wordt bericht.

‘Soedan is deel van de Arabische wereld, en anders dan in het geval van Israël en Gaza zijn er geen diepe historische en culturele banden. Israël is ontstaan als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en de Holocaust in Europa - waaronder in Nederland. De meeste Europese Joden zijn naar Israël gegaan.’

Er is een culturele nabijheid, wij hebben identificatiemogelijkheden met de oorlog tussen Israël en Gaza?

‘Precies. Het gaat over kleur, taal, religie en over de Judeo-christelijke opvoeding als achtergrond van onze cultuur. Maar er is nog een andere reden dat we niet veel horen over de oorlog in Soedan, en dat is onze gebrekkige aandachtspanne. Het conflict in Soedan is al decennia aan de gang en duurt tot op de dag vandaag.

Foto: Henry Wilkins/Voice of America

In 2003 was er een genocide in de regio Darfur. Op grote schaal werden Fur, Masalit en Zaghawa vermoord. De stad Al Fajar is recent door de rebellen ingenomen. Er worden momenteel weer op grote schaal burgers vermoord. Wat we horen over Darfur is in onze beleving altijd hetzelfde. Ik denk dat het daarom voor veel mensen geen nieuws is, maar een voortzetting van het verleden. Een groot verschil is daarbij ook nog eens dat we vroeger een aantal mondige politici hadden zoals Jan Pronk en Bert Koenders, bevlogen Afrikanisten, die hoge posities vervulden bij de Verenigde Naties. Zij trokken belangstelling van de media en richtten de aandacht op Afrika. Pronk was in 2004 speciaal gezant van de VN in Soedan en daarom veel in het nieuws. Onlangs verscheen zijn boek over Soedan *Scheuren rond de Hoorn van Afrika*.

Maar volgens u is de aandacht voor de humanitaire ramp in Soedan inmiddels verflauwt omdat de oorlog al decennialang duurt.

‘Dat denk ik ja. Mensen zijn altijd op zoek naar iets nieuws, iets spannends. Het ene conflict haalt het vorige al snel in. Nederland is bijvoorbeeld twintig jaar betrokken geweest met 30.000 militairen bij de internationale interventie in Afghanistan van 2001 tot 2021. Er was een evacuatie uit Kabul, er gebeurde van alles. Maar toen viel Rusland in februari 2022 nogmaals Oekraïne binnen en dacht niemand meer aan wat er in Afghanistan was gebeurd. De opgelaaide strijd tussen Israël en Gaza bracht middels eenzelfde dynamiek de aandacht voor de oorlog in Oekraïne weer in de verdrinking. Let wel: we spreken vanuit het Nederlandse perspectief. Ik ben

Vluchtelingenkamp in Tsjaad voor Sudanese vluchtelingen, mei 2023.

voor mijn werk geregeld in Rwanda, en als je daar de kranten leest dan barst het van het nieuws uit Soedan, Kameroen en Nigeria. Wij zijn per saldo natuurlijk maar een klein landje. Nieuws over de oorlog in Soedan is er wel degelijk – in Afrika zelf en in de wereldpers.’

Maar niet bij ons.

‘Niet bij ons, nee. Sociale mediaberichten komen in Nederland ook niet echt binnen. Veel berichtgeving over Soedan is in het Arabisch, een wereldtaal, maar dat spreekt bijna niemand hier. De andere helft van Afrika is Franstalig. Ik heb op school nog Frans geleerd, maar mijn huidige studenten lezen geen woord Frans.’

Artikelen van Koert Lindijer over de gewelddadige inname van Al Fashar, verschenen in de verkiezingsweek in NRC, maar volgens de krant bleven de stukken in het aantal leesminuten ver onder het gemiddelde. Ziet u het gebrek aan belangstelling voor de humanitaire ramp in Soedan ook als teken van een afnemende solidariteit en internationale betrokkenheid?

‘Nou ik weet het niet. Het nieuws over de burgeroorlog in Rwanda waar in 1994 Hutu-milities de Tutsi-minderheid vermoordden, druppelde destijds ook maar mondjesmaat binnen. Op 6 april 1994 – de dag dat de genocide begon – pleegde Kurt Cobain zelfmoord, en dat nieuws verdrong de Rwandese genocide snel van de headlines. Diezelfde maand waren er verkiezingen in Zuid-Afrika en werd Nelson Mandela verkozen. Ga je dan een Nederlandse correspondent sturen naar een klein Afrikaans land dat al zo’n vijf keer een genocide heeft gehad? Dat gebeurde in de jaren ‘90 bijna niet.’

Is Afrika dan taboe voor de meeste media?

‘Niet zozeer een taboe, ik denk eerder dat het een blinde vlek is. Veel mensen hebben überhaupt een gebrek aan kennis over de wereldgeschiedenis, wat zich waar waarom afspeelt. En het vergt toch ook een zekere mate van inzet om jezelf te blijven informeren. Ik heb makkelijk praten omdat ik niet-Westerse geschiedenis heb gestudeerd. Aan de Universiteit van Amsterdam geef ik een van de weinige vakken over Afrika. Dat gaat over massaal geweld. Maar dan moet ik mijn studenten eerst nog even uitleggen waar Rwanda en Burundi liggen.’

‘Nieuws over de oorlog in Soedan is er wel degelijk – in Afrika zelf en in de wereldpers.’

Afrika was in 1945 toen de VN werd opgericht een gekoloniseerd gebied.

‘Exact, de Afrikanen hadden daarom destijds nog geen eigen stem in de VN om mee te praten. En nog altijd hebben ze geen permanente zetel in de Veiligheidsraad. De internationale rechtsorde wordt beheerst door de vijf grote mogendheden met een veto: de Verenigde Staten van Amerika, Groot-Brittannië, Frankrijk, China en Rusland. Zij maakten het internationaal recht in een koloniale wereldorde. We willen graag dat die internationale rechtsorde burgers beschermt, maar het bestaande internationale recht biedt nationale legers ook mogelijkheden om geweld te gebruiken. Daar is internationaal humanitair recht, zoals dat werd vastgelegd in 1949 in de Conventie van Geneve, in de eerste plaats ook voor bedoeld toen het werd opgesteld. Nederland schreef daar niet voor niets aan mee. Wij vochten tenslotte op dat moment een koloniale oorlog uit in Indonesië en Nieuw-Guinea. Toen wij overigens onderdeel wilden worden van de Verenigde Naties in 1945, gebruikte onze regering als argument dat Nederland een grootmacht was met een bevolking van ongeveer 80 miljoen mensen. Negen miljoen in Nederland zelf, plus miljoenen mensen in onze koloniën. Nederland is van de Duitse en Japanse bezetting na de Tweede Wereldoorlog meteen overgegaan op zelf bezetten.’

Nederland als naoorlogse agressor is niet opgeslagen in het collectieve bewustzijn. Het credo ‘Indië verloren rampspoed geboren’ is wel overgeleverd.

‘Dat is begrijpelijk vanuit het perspectief van hier. In Nederland was de oorlog voorbij na de bevrijding in ’45 door de geallieerden. In dit NIOD-gebouw waar wij nu praten, werden NSB’ers berecht door een van de tribunaal van de bijzondere rechtspraak. Dat was zichtbaar. De Hollandse soldaten die werden uitgezonden om te vechten in Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea, die waren hier niet, dus dan heb je er ook niks mee te maken. Maar wij hebben onze koloniale oorlog in Nieuwe Guinea in 1962 gedwongen moeten staken vanwege een interventie van de Verenigde Naties. Dat zijn we vergeten? Als je het hebt over taboes, dan is dat er wellicht één.’

Alies Pegtel is journalist.

Het is een herfstige dag, snel donker en buiten waait de wind om de kliniek van ARQ Centrum'45 in Oegstgeest heen. Een dag om onder een dekentje te kruipen met Netflix op tv. Tegenover mij zit een jonge vrouw, aftastend in contact. Ze is opgenomen en ik ben aan haar gekoppeld als traumabehandelaar. De stiltes die vallen worden benadrukt door het geluid van de regen. Ze heeft alle reden om mij niet toe te laten. Ouders die er nooit voor haar waren, partners die haar letterlijk afbraken. Telkens weer gaf ze haar vertrouwen, maar raakte zij zichzelf verder kwijt. Vele trajecten in de GGZ, met niet altijd even goede uitkomsten, hebben haar door de jaren heen gevormd. Ze heeft besloten nog één serieuze poging te wagen, om haar trauma's te overwinnen.

Zie jij mij?

Ze blijft me schichtig aankijken. Ik zie haar denken: 'Is deze wel te vertrouwen? Blijft zij wel?'. Ze worstelt en ik herken haar strijd. Mijn eigen trajecten flitsen door mijn hoofd. Jaren traumabehandeling gingen eraan vooraf voor ik op 'de andere stoel' kon plaatsnemen. Jaren zonder uitzicht op herstel, jaren waarin niet alleen ik – maar ook mijn behandelaren de hoop hadden opgegeven. Waar de duisternis het won van het licht.

Ik vraag haar of ik iets persoonlijks mag delen, over mijn eigen ervaring met PTSS en traumabehandeling. Ze maakt oogcontact, lijkt niet helemaal te begrijpen wat ik bedoel, maar is ook nieuwsgierig en wil graag meer horen. Niet eerder heeft iemand vanuit eigen ervaring met haar gedeeld, laat staan een behandelaar. Terwijl het buiten echt begint te stormen, beginnen we binnen met elkaar te praten. Van mens tot mens. Het is genoeg dat ze weet dat ik het patiënt-zijn goed ken en samen spreken we de worsteling uit.

Waar zij zich in eerdere trajecten vaak niet gezien voelde, of werd overgedragen – want 'te complex' – mag ik gedurende de weken telkens een stapje dichterbij komen. We kunnen *inside jokes* maken over de GGZ, maar zijn ook keihard aan de slag gegaan met traumabehandeling. Ik mag met haar meewandelen in een periode van haar leven waarin ze haar angst recht in de ogen kijkt. In haar kwetsbaarheid lukt het haar om een ander toe te laten, ze hoeft het niet alleen te doen.

Aan het eind van haar traject nemen we afscheid. Ik heb haar van dichtbij mogen zien groeien, van overleven naar voorzichtig aan weer durven leven. Ze is nog niet waar ze wil zijn, maar hard op weg hiernaartoe. Waar de wonden waren, zijn littekens ontstaan. Ze kan verder, met het vertrouwen dat anderen in haar hebben, maar vooral wat zij in zichzelf hervonden heeft.

Linda Doef is GZ-psycholoog ARQ Centrum'45, opgeleid tot zorgprofessional met ervaringsdeskundigheid (ZME).

‘Queer-asielzoekers blijven doodsbenauwd in de kast zitten’

Een eerlijke procedure en een veilige opvang. Dat is wat queer-asielzoekers hard nodig hebben, volgens Sandro Kortekaas (62). Hij komt op voor de bescherming van de queer-gemeenschap in asielzoekerscentra (azc's). 'Uit angst voor discriminatie, bedreigingen en geweld zitten ze weer in dezelfde situatie als waarvoor ze zijn gevlucht.'

Door Inge Schouten

Sandro Kortekaas richtte tien jaar geleden de NGO LGBT Asylum Support op. Op vrijwillige basis begeleidt hij lesbische, homoseksuele, biseksuele, transgender- en intersekse asielzoekers bij hun hele asielprocedure, van aanvraag tot beslissing.

Hij is niet alleen vertrouwenspersoon voor de queer-gemeenschap, ook praat hij met het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) over betere bescherming van queer-asielzoekers. Het COA ontving tot nu toe (oktober 2025) al 737 meldingen van LGBT Asylum Support over onveilige situaties en het jaar is nog niet afgelopen.

‘Veiligheid moet gegarandeerd worden.’

Nog wat meer cijfers: sinds 2021 hebben acht queer-asielzoekers suïcide gepleegd, van wie zes trans-persoon. Het weekend voor dit interview deed een vluchteling een suïcidepoging en lag twee dagen in coma. 90 procent van de queer-vluchtelingen wil overgeplaatst worden naar veilige units. Kortekaas werkt zes jaar onafgebroken, zonder zichzelf één dag vakantie te gunnen. Hij heeft op één dag contact met zeventig asielzoekers

Sandro Kortekaas bij de ingang van azc Ter Apel.

via Whatsapp, die een luisterend oor zoeken of een probleem melden. Hij krijgt geen subsidies en is afhankelijk van giften.

Terug de kast in

In de tien jaar dat Kortekaas dit werk doet, blijft hij zich dagelijks verbazen over de behandeling van queer-asielzoekers. Hij noemt een voorbeeld waarbij een Russisch

transgenderkoppel, dat een suïcidepoging deed op het moment dat beide asielzoekers bijna werden uitgezet. Ze kwamen uiteindelijk in Ter Apel omdat de uitzettingsdatum verstreek en ze dus recht hadden op asiel. Daar moesten ze zich opnieuw aanmelden. In afwachting van hun procedure werd dit 'zeer kwetsbare' koppel twee maanden in de Vrijheidsbeperkende locatie (VBL) ondergebracht. 'De meest sobere en onveilige plek die er is. Zonder medicatie, zonder antidepressiva, zonder psychologische hulp. Op hun laatste dag kregen ze van een medewerker te horen: "Het is jullie keuze om vluchteling te worden".' Inmiddels is het koppel begeleid naar een noodopvang met 1200 asielzoekers. Vanwege de grootschaligheid blijven er problemen en isoleren ze zich, aldus Kortekaas.

Zonder medicatie, zonder antidepressiva, zonder psychologische hulp

Queer-asielzoekers worden na aankomst in een azc, in de aanmeldfase, tussen hetero-asielzoekers geplaatst. 'Sommige opvanglocaties hebben wel aparte queer-units, maar niet iedereen durft openlijk queer te zijn.' Kortekaas ziet dat queers bang zijn voor de reactie van hun landgenoten die in hetzelfde azc verblijven. Die angst komt ook naar voren in recent onderzoek van belangenorganisatie COC. Daaruit blijkt dat ruim de helft van de queer-asielzoekers te maken heeft gehad met pesten, bedreiging of geweld, zoals vechtpartijen en steekincidenten. 20 procent van de 54 ondervraagden is niet open over hun identiteit omdat ze zich onveilig voelen. Niet alleen medebewoners, maar ook COA-medewerkers en buurtbewoners worden als daders aangewezen. Kortekaas merkt op dat ook beveiligers discrimineren. Openlijk praten over seksuele geaardheid en genderidentiteit is een taboe. Kortekaas: 'Ze gaan dan weer terug de kast in. Ze zitten dan weer in dezelfde situatie als waarvoor ze juist gevlucht zijn.'

Hiv

Daarnaast is hiv een onderwerp waar niet makkelijk over gepraat wordt, merkt Kortekaas, omdat daar in het land van herkomst een taboe op rust. Terwijl hiv juist een reden kan zijn waarom iemand zijn land moet ontvluchten: daar is bijvoorbeeld geen medicatie. 'Als ik met de queer-gemeenschap spreek, noem ik heel terloops dat we in Nederland heel open zijn over hiv en dat je gratis lid kunt worden van de hiv-vereniging. Ik vind dat heel belangrijk om te bespreken.'

'Er zit zoveel schaamte. Veel queer-asielzoekers groeien op met het beeld: homoseksualiteit is strafbaar. Ze willen niet dat hun familie hun echte verhaal kent.' Sommigen durven daar in hun tweede procedure pas open over te zijn, vertelt Kortekaas. Iemand kan voor een tweede keer een asielprocedure starten als er bijvoorbeeld sprake is van nieuwe feiten en omstandigheden. Niet het volledige verhaal vertellen kan problematisch zijn voor een asielprocedure. De Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) beoordeelt namelijk of iemand vanwege de seksuele geaardheid of genderidentiteit in aanmerking komt voor een verblijfsvergunning. Maar als queer-asielzoekers die niet benoemen, kunnen ze uitgezet worden.

Privacy

Tijdens die asielprocedure laat zowel het COA als de IND volgens Kortekaas flinke steken vallen - vooral op locaties met massale instroom, zoals in Ter Apel en Budel. Het COA vraagt bijvoorbeeld niet altijd naar iemands gender, vanwege privacy. Maar dat moet juist wel gebeuren, vindt Kortekaas. 'Je kunt iemand daar gewoon toestemming om vragen, dan kun je queer-asielzoekers bij elkaar plaatsen.' Een zorgvuldige plaatsing zou structureel moeten zijn, stelt Kortekaas, die pleit voor een veilige passage van queer-units bij elke transfer naar een andere azc. 'Nu verblijven ze opnieuw tussen de hetero's. Dan begint alles weer van vooraf aan.'

Bij de IND mist volgens Kortekaas 'gevoeligheid'. Hij legt uit dat de IND bij een asielprocedure vaak uitgaat van het geboortegender. Vorige week was hij met een queer-vluchteling mee naar de IND. 'Ze werd omgeroepen als 'meneer' en moest vervolgens reageren als vrouw. Mensen kijken je dan gek aan.' Kortekaas maakt zich ook zorgen over de aangescherpte asielwetten waarin volgens hem te weinig oog is voor queer-vluchtelingen. Opvang aan de grenzen van Europa bijvoorbeeld. Volgens hem is opvang in homofobe landen zoals Kroatië of Polen niet realistisch. 'Op dit moment wordt er meer dan voorheen door de IND afgewezen waaronder relatief veel vrouwen uit Oeganda. Opvang voor hen in de regio? Dat bestaat echt niet en is ook levensgevaarlijk. Want ook al wijst de IND af op een innerlijk proces wat te weinig zou zijn bewezen, in Oeganda is een vermoeden dat iemand queer is op basis van iemands uiterlijk, al strafbaar.'

Isolement

In de nieuwe plannen staat ook dat afgewezen asielzoekers als illegaal worden bestempeld en illegaal verblijf in Nederland strafbaar wordt gesteld. 'Hoe kun

je dan een nieuwe procedure starten?’, zegt Kortekaas. Hij is niet de enige die zich zorgen maakt om de nieuwe plannen. Drie vluchtelingen werden zo bang dat ze toch naar buiten zijn gekomen met hun verhaal. Maar dat doet niet iedereen.

‘Daar zit hun angst: hoe worden we beschermd?’

Er is volgens Kortekaas veel angst voor de autoriteiten. Asielzoekers weten niet wie ze kunnen vertrouwen en hoe de Nederlandse overheid in elkaar zit. ‘Ze zijn bang dat de meldingen die wij doen over onveilige situaties effect hebben op hun procedure. Ze komen daardoor in

een sociaal isolement terecht en durven hun problemen niet te delen. Daar komt bij dat sommige medewerkers van azc’s zelfs afraden om met LGBT Asylum Support in contact te treden.’

Queer-café’s

Toch zijn er ook azc’s waar queer-asielzoekers openlijk kunnen praten met medewerkers, waar ze regenboog-vlaggen hijsen en zogeheten ‘queer-café’s’ organiseren. In Ter Apel durfde niet iedereen naar het event op 11 oktober, nationale coming out dag, waar de vlag werd gehesen, vertelt Kortekaas. Ze waren bang: staan we daar met de hele groep en dan moeten we teruglopen naar onze unit – helemaal aan het einde van het terrein. ‘Daar zit hun angst: hoe worden we beschermd?’

Foto: Geert van Tol voor COC Nederland

Lijsttrekkers en vertegenwoordigers van 7 politieke partijen tekenden op 25 oktober 2025 een Regenboogakkoord met COC Nederland.

De aparte queer-units in opvangcentra is een eerste stap. Sinds de komst van zulke units in 2018, in het azc van Ter Apel, is het aantal meldingen van onveilige situaties aanzienlijk gedaald. Maar niet ieder azc heeft zulke units omdat landelijk beleid hierover mist, terwijl de behoefte hiernaar groot is. Dat bevestigt nog niet gepubliceerd onderzoek van LGBT Asylum Support: 90 procent van de 116 ondervraagden wil eigen units. De queer-gemeenschap voelt zich beter beschermd, zegt Kortekaas en tegelijk kun je die beter bereiken en van informatie voorzien.

In aanloop naar de verkiezingen ondertekenden zeven politieke partijen eind oktober een zogenoemd Regenboogakkoord van belangenorganisatie COC. Daarmee beloven zij onder andere veiligere opvang voor queer-asielzoekers met (meer) aparte vleugels, kamers en specifieke opvanglocaties.

Kortekaas is sceptisch over de goede voornemens. 'Sinds 2016 pleiten we voor queer-units als minimumeis en verwijzen we naar de motie-Bergkamp: bij onveilige situaties moet er aparte opvang komen. Toch lijken honderden gedocumenteerde incidenten per jaar nog steeds niet genoeg.'

Veiligheid moet gegarandeerd worden, stelt hij: 'Dat moet de overheid een keer inzien. Vanuit een veilige omgeving kunnen we asielzoekers beter begeleiden bij hun procedure en kunnen ze zich herstellen en met minder schaamte hun volledige vluchtverhaal aan de IND vertellen.'

Leugenaar

Tegelijkertijd zijn de eerlijke verhalen soms moeilijk te onderbouwen met objectieve documenten, legt Kortekaas uit. Gevolg: een afwijzing van de IND als er te weinig inzicht kan worden gegeven. 'Afgewezen asielzoekers voelen zich dan een leugenaar.' Ze begrijpen niet waarom ze niet geloofd worden en waarom hun rechten niet beschermd worden.

Kortekaas spreekt van een 'psychologisch gehoor' van de IND. 'Medewerkers willen niet alleen horen hoe queer-vluchtelingen zich voelen, maar ze willen weten wat de gedachtegang was die tot dat gevoel heeft geleid. Dat is heel lastig. Helemaal als je laag- of ongeschoold bent en uit een omgeving komt waar je juist al deze gevoelens hebt moeten onderdrukken.' Volgens hem zou de IND gerichte vragen moeten stellen over hoe groot het trauma is en wat iemands ervaringen zijn.

De IND schrijft op zijn website dat medewerkers op zoek gaan naar 'het authentieke verhaal van de asielzoeker' en 'proberen daarbij vragen toe te spitsen op de individuele situatie'. De vragen gaan over 'de problemen die de asielzoeker zegt te hebben ondervonden in zijn land van herkomst'. Daarnaast kijken medewerkers of 'de asielzoeker in het verleden en op dit moment invulling heeft gegeven aan zijn seksuele gerichtheid' en wat die te wachten staat bij eventueel terugkeer in het land van herkomst. De IND stelt dat het aan de asielzoeker is om 'de seksuele gerichtheid of genderidentiteit aannemelijk te maken.' Tegelijk wordt erkend dat het moeilijk kan zijn om te beoordelen wat de (innerlijke) identiteit van de queer-asielzoeker is. De IND houdt daar naar eigen zeggen rekening mee.

'Afgewezen asielzoekers voelen zich dan een leugenaar.'

Rust

'Ik heb begrip voor de structurele capaciteitsproblemen bij het COA en de IND, maar het systeem loopt op alle niveaus binnen de asielprocedure vast.' Een van de queer-asielzoekers die Kortekaas bijstaat, heeft binnenkort zijn derde gehoor en wacht al 36 maanden op een antwoord. 'Dat is inhumaan.'

Daarom doet Kortekaas niet enkel meldingen van onveilige situaties maar ook van extreem lange wachttijden die queer-asielzoekers niet meer aankunnen. 'Zij zijn in de asielprocedure een zeer kwetsbare groep. De laatste jaren hebben acht queer-asielzoekers suïcide gepleegd. Ik wil niet dat er nog meer bijkomen.'

En daarom heeft hij geen tijd om rust te nemen. Al zes jaar niet. Energie haalt hij uit succesverhalen. 'Een non-binaire asielzoekster die na drie jaar wachten eindelijk een positieve uitslag van de IND krijgt. Het is zo bijzonder om mensen dan weer gelukkig te zien en hen meer dan welkom te heten. Dat is het mooiste wat er is. Anders zou ik het niet kunnen.'

Inge Schouten is tekstschrijver en docent professioneel schrijven.

SURVIVOR BURDEN OVER DE LAST VAN HET OVERLEVEN

Foto: Ahmed Alkacha, Pexels

Verwoeste huizen na de aardbevingen in februari 2023 in Syrië.

De psychische belasting van overleven is nog maar weinig onderzocht. Daar moet verandering in komen, schrijft ARQ Centrum'45 psycholoog en promovenda Lisanne Belt.

Door Lisanne Belt

Op 12 juni 2025 stortte Air India-vlucht AI 171, een Boeing 787-8 Dreamliner, kort na het opstijgen neer in een studentenhostel nabij de luchthaven van Ahmedabad. Het toestel was onderweg naar Londen Gatwick. Bij de ramp kwamen 260 personen om het leven. Slechts één passagier overleefde het ongeluk: de 40-jarige Vishwash Kumar Ramesh. Onder de slachtoffers was zijn broer.

Het is een indringend beeld: één overlevende te midden van honderden doden. Dezelfde vlucht, hetzelfde moment, ogenschijnlijk dezelfde omstandigheden –

waarbij de één overleeft en de ander niet. De ervaring van het overleven van een situatie waarin anderen zijn omgekomen of zijn achtergebleven doet zich in uiteenlopende contexten voor. Denk aan de kankerpatiënt die geneest terwijl anderen op dezelfde afdeling overlijden, de overlevenden van een aardbeving, of de oorlogs-vluchteling die veiligheid bereikt terwijl familieleden en lotgenoten achterblijven.

In de media werd het overleven van Ramesh al snel beschreven als een wonder. Het nieuws verspreidde

Foto: Ministry of Home Affairs/Government of India

Indiase Minister van Binnenlandse Zaken bezoekt de enige overlevende van de neergestorte vlucht 171 van Air India.

zich wereldwijd en zijn naam raakte onlosmakelijk verbonden met de ramp. Vanaf dat moment was hij een *overlevende*; de belichaming van een uitzonderlijk lot. In de publieke verbeelding kreeg zijn bestaan een nieuwe betekenis: dat van iemand die een tweede kans heeft gekregen.

Deze manier van duiden weerspiegelt de bredere maatschappelijke neiging om overleven te beschouwen als een positieve, betekenisvolle uitkomst. Overleven wordt doorgaans gezien als een overwinning, een groot geluk, of een teken van (veer)kracht. En dat is het in veel opzichten ook. Toch is die positieve betekenis niet voor iedere overlevende vanzelfsprekend. Het eigen overleven blijft immers onlosmakelijk verbonden met de wetenschap dat de ander het niet heeft gered. Deze spanning kan leiden tot aanhoudende gevoelens van schuld, schaamte, vervreemding, plichtsdruk, rouw of morele verwarring.

Overlevingsschuld

Survivor guilt, of overlevingsschuld, werd in de jaren zestig systematisch beschreven en onder de aandacht gebracht door de psychoanalytici William Niederland en Robert Jay Lifton, op basis van hun klinische studies bij respectievelijk overlevenden van de Holocaust en Hiroshima. Zij zagen hardnekkige schuldgevoelens bij

Wat had ik kunnen doen om het (overlijden van de ander) te voorkomen?

overlevenden over het feit dat zij in leven waren gebleven terwijl anderen omkwamen; gevoelens die niet voortkwamen uit daadwerkelijk verwijtbaar handelen, maar uit het morele gewicht van hun eigen voortbestaan.

Sindsdien is het fenomeen herkend in uiteenlopende groepen overlevenden, waaronder oorlogsveteranen, slachtoffers van rampen, kankerpatiënten, hulpverleners en vluchtelingen. De klassieke uiting van overlevingsschuld luidt: Waarom ik? Of: Wat had ik kunnen doen om het (overlijden van de ander) te voorkomen? Vaak worden beslissingen of toevallige handelingen achteraf beleefd als bepalend voor het eigen overleven of voor het verlies van de ander.

Hoewel het begrip in zowel klinische als populaire literatuur regelmatig wordt genoemd, blijft het wetenschappelijk beperkt onderzocht. Onderzoek is versnipperd, definities lopen uiteen en meetinstrumenten schieten tekort. Veel studies gebruiken één enkele vraag

zoals: 'Voelt u zich schuldig dat u hebt overleefd terwijl anderen stierven?' Deze vraag raakt de complexiteit van het fenomeen onvoldoende. Andere studies maken gebruik van brede meetinstrumenten, zoals de Survivor Guilt Subscale van de Interpersonal Guilt Questionnaire, die items bevat als 'Ik voel me ongemakkelijk als ik succes heb' of 'Ik word verdrietig van ongelukkige mensen'. Zulke vragen meten eerder interpersoonlijk ongemak 'beter af te zijn' dan een aan schuld gerelateerd overleven.

Onderzoek laat zien dat er een verband bestaat tussen overlevingsschuld en verhoogde psychische belasting. Studies tonen een verband aan met ernstige posttraumatische stressklachten, depressieve klachten, midde-engebruik en een verhoogd suïciderisico. Gepubliceerde klinische observaties suggereren eveneens dat patiënten die blijven worstelen met onopgeloste schuld vaker stagneren in behandeling of terugval ervaren.

Zoals vaker gebeurt met klinisch herkenbare maar theoretisch moeilijk te grijpen verschijnselen, is overlevingsschuld na de eerste golf van beschrijvingen in de jaren zestig naar de achtergrond verdwenen. We weten daarmee ook niet goed hoe het te behandelen is. Als behandelaar is overlevingsschuld lastig te plaatsen omdat het niet past binnen bestaande diagnostische kaders. Het is geen posttraumatische stressstoornis, geen depressie en geen *moral injury*, maar raakt aan aspecten van alle drie.

De bredere last van het overleven

Het verschijnsel overlevingsschuld vraagt om verder onderzoek. Daarbij moeten we de beperkingen van de klassieke conceptualisatie overstijgen. In andere woorden: voorbijgaan aan het idee dat de last van het overleven zich slechts vertaalt naar schuld. In de behandelkamer zien we meer dan schuld alleen. De last bestaat uit een bredere emotionele, cognitieve, morele en existentiële lading. De volgende fictieve casussen illustreren hoe de last van het overleven uiteen kan vallen in verschillende vormen, waaronder 'klassieke' overlevingsschuld en het plichtsgevoel om een goede overlevende te zijn.

Deze twee casussen laten zien dat de last van het overleven uiteenlopende vormen kan aannemen. Bij casus 1 wordt het overleven intern geattribueerd ('ik had dit moeten voorkomen/ik verdien dit niet') en is de oriëntatie vooral op het verleden gericht. De blik blijft steken bij wat is gedaan of nagelaten, met had-ik-maar-gedachten. Dit patroon leidt vaak tot remming: zelsabotage, moeite om plezier toe te laten, en stagnatie in herstel en levensloop.

CASUS 1 – KLASIEKE OVERLEVINGSSCHULD

Een 42-jarige man overleeft een auto-ongeluk waarbij zijn jongere broer om het leven komt. Zijn broer was getalenteerd, maatschappelijk betrokken en had een gezin. De overlevende heeft zelf geen kinderen, voelt zich minder succesvol en ervaart het verschil in lot als fundamenteel onrechtvaardig. 'Het had andersom moeten zijn,' zegt hij. 'Hij had moeten leven, niet ik'. In gedachten blijft hij herhalen wat hij anders had kunnen doen: *had ik maar niet voorgesteld om met de auto te gaan*.

Deze casus raakt aan de klassieke uiting van overlevingsschuld. De man schrijft zijn overleven toe aan zichzelf, alsof het een actieve handeling was. Momenten van plezier roepen schuldgevoel op; een ijsje eten met zijn neefjes of een zonnige dag op het terras voelen als verraad aan zijn broer, die die momenten nooit meer zal meemaken. Zelf verdient hij het eigenlijk niet om te genieten. Wanneer hij in therapie vooruitgang boekt, stopt hij plotseling. Herstel voelt onterecht. Zijn leven lijkt te bestaan uit pogingen om een morele balans te herstellen die door het ongeluk is verstoord.

Patiënten die worstelen met onopgeloste schuld stagneren vaker in behandeling

CASUS 2 – PLICHTSGEVOEL OM EEN GOEDE OVERLEVENDE TE ZIJN

Een 33-jarige vluchteling vindt veiligheid in Nederland. Veel vrienden en kennissen zijn omgekomen en zijn ouders zijn achtergebleven in oorlogsgebied. Hij beschouwt zijn overleven niet als een persoonlijke verdienste, maar als iets dat buiten hemzelf ligt: bepaald door God, toeval of door politieke omstandigheden. 'Het lot heeft bepaald dat ik het heb overleefd,' zegt hij, 'en nu moet ik iets met dat leven doen'.

Hij voelt zich niet schuldig over het feit dat hij heeft overleefd, maar wel verantwoordelijk om zijn voortbestaan te rechtvaardigen. Hij werkt dag en nacht, helpt nieuw aangekomen landgenoten en stuurt een groot deel van zijn inkomen naar familie in zijn land van herkomst. Toch voelt het nooit genoeg. Wanneer hij rust neemt, voelt hij zich schuldig. Hij heeft het gevoel dat hij zijn tweede kans niet voldoende benut en is bang om geen 'goede overlevende' te zijn.

Casus 2 daarentegen berust op externe attributie ('het is mij gegeven door God, het lot of de omstandigheden') en is vooral heden- en toekomstgericht: overleven wordt beleefd als morele opdracht om het eigen voortbestaan te rechtvaardigen. Dit kan zich uiten in overmatige inzet en zorg, moeite met rust en grenzen, en schuldgevoel bij pauze of zelfzorg. De casus illustreert dat de last van het overleven dus ook kan bestaan zónder de expliciete schuld cognitie die doorgaans met overlevingsschuld wordt geassocieerd. Daardoor wordt deze groep in zorg en onderzoek gemakkelijk gemist, zeker wanneer de screening zich beperkt tot de vraag: 'Voel je je schuldig dat jij hebt overleefd en de ander niet?'

Hij is bang om geen goede overlevende te zijn

Om die breedte te vangen gebruik ik de term *survivor burden*, vrij vertaald: *de last van het overleven*. Deze term verwijst naar het geheel van emotionele, cognitieve, gedragsmatige, morele en existentiële reacties die kunnen voortkomen uit het besef te hebben overleefd terwijl anderen omkwamen of achterbleven. Deze last kan individueel én collectief worden ervaren. Bij overlevenden van oorlog of genocide krijgt overleven bovendien een gemeenschapsdimensie; het leven staat dan voor de voortzetting van iets groters dan het individu.

De last van het overleven hoeft overigens niet uitsluitend destructief te zijn en kan ook leiden tot zingeving of groei.

Richting herstel

Klinische handreikingen voor het omgaan met *survivor burden* ontbreken nog en moeten verder worden ontwikkeld. Een eerste stap in contact met overlevenden is het thema expliciet te maken en samen te verkennen. In de behandelkamer blijven gevoelens van schuld en schaamte vaak onbesproken, bijvoorbeeld door vermijding of een gebrek aan woorden, loyaliteit naar overledenen of achterblijvers, of verlegenheid bij de behandelaar. Daarnaast kan de ervaren last door het eigen overleven ongepast voelen; de omgeving benadrukt immers vooral dankbaarheid ('je hebt het overleefd, wees blij!'). Behandelaren kunnen helpen door ruimte te creëren voor die ambivalentie en patiënten woorden te geven voor tegenstrijdige gevoelens. Vertekende schuld-cognities lenen zich voor cognitieve herstructurering, maar herstel vraagt ook om aandacht voor de morele, existentiële en soms ook collectieve dimensies van wat het betekent om te hebben overleefd.

Lisanne Belt is behandelaar en onderzoeker bij ARQ Centrum'45 en promovenda aan de Universiteit voor Humanistiek.

In gesprek met Sheila Sitalsing

‘Het bewaren van zo’n geheim moet ontzettend eenzaam zijn geweest’

Na het overlijden van haar moeder stuitte journaliste Sheila Sitalsing op een geheim dat een leven lang bewaard was gebleven: haar grootouders waren lid van de NSB. Ze schreef er het boek *Waar ik me voor schaam* over.

Door Lucia Hoenselaars

Foto: Keke Keukeelaar

Sheila Sitalsing

In de documenten die haar moeder op haar sterfbed op haar computer had getypt, las Sitalsing dat haar opa en oma actief lid waren van de NSB en dat haar moeder bij de Jeugdstorm had gezeten. Er was nooit een woord over gerept. In *Waar ik me voor schaam* (april 2025) ontleedt Sitalsing het geheim van haar moeder en beschrijft ze menselijk, krachtig en scherp wat dit met haar doet en voor haar en haar omgeving betekent.

Wat hebben de afgelopen maanden sinds dit boek gepubliceerd is voor jou betekend, nu dit definitief in de openbaarheid ligt?

‘Ik was heel zenuwachtig voordat het boek uitkwam, omdat ik niet wist hoe het zou vallen. Maar ik heb heel veel positieve reacties gekregen, veel meer dan ik van tevoren had kunnen voorzien. Mensen benaderden mij via LinkedIn, via de mail of via social media, of spraken

‘Een oorlog verlaat een familie niet zomaar en kan generaties voortduren.’

me aan op straat. “Ik had ook zo’n opa en daar mocht ook nooit over gepraat worden”, of “mijn moeder heeft ook haar hele leven haar mond gehouden”, vertelden ze me. Het zwijgen van die generatie kinderen is universeel. Zij zijn opgegroeid met “je mag het er niet over hebben, met niemand”.

Het boek heeft ook voor bewustwording gezorgd, vertelt Sitalsing: ‘Ik kreeg ook veel reacties van mensen die niet zelf zo’n familiegeschiedenis hebben, maar die zich door het boek realiseerden dat voor een grote groep

mensen de Tweede Wereldoorlog nog steeds doorwerkt. In de eerste plaats voor de slachtoffers natuurlijk. En dus ook voor nazaten van daders of collaborateurs. Dat een oorlog niet zomaar een familie verlaat en dat het generaties kan voortduren.'

Je schrijft dat je moeder deed aan 'zwijgen door te spreken'. Kan je dat toelichten?

'Ze vond het heel leuk om over vroeger te praten, en ik was gefascineerd en vroeg als kind veel naar wat ze had meegemaakt in de oorlog. Ze vertelde honderduit. Ze had mooie, afgeronde verhalen, over waar ze allemaal had gewoond in de oorlog en dat ze van Arnhem naar Assen was gefietst op een houten band. Dat kon ze heel beeldend vertellen. En het klopt ook. Het was niet gejoekt. Alleen liet ze daar steeds heel zorgvuldig het NSB-verleden in weg. Ze vertelde er als het ware omheen.'

Wat ging er door je heen toen je de ontboezeming van je moeder voor het eerst las?

Ik was natuurlijk heel erg verbaasd. Delen van de familiegeschiedenis die ik las kende ik wel, maar toen stuitte ik op het zinnetje dat mijn grootouders zich in 1935 hadden aangemeld bij de NSB. Ik was in de eerste plaats vooral heel erg verbaasd omdat de informatie zo afweek van wat ik al wist, en ik had verondersteld dat dat de waarheid was. "Hè, lees ik dit goed?". De tweede emotie was verdriet. Ik vond het verdrietig voor mijn moeder, dat ze zich kennelijk nooit vrij genoeg heeft gevoeld om dit te vertellen. Aan haar eigen kinderen. Aan haar echtgenoot. Het bewaren van zo'n geheim moet ontzettend eenzaam zijn geweest.'

Wat betekent 'schaamte' voor jou?

'Schaamte betekent voor mij er niet willen zijn. Ik ben er even niet, dit gaat niet over mij. Kijk niet naar mij, let niet op mij. Als ik terugkijk op mijn moeder en haar rol in het gezin, was ze bescheiden, dienend en verlegen. Ze wilde nooit op de voorgrond. Dat was gewoon haar karakter, maar ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat het meetorsen van dat geheim haar niet heeft geholpen.'

Bedoel je met het woord 'beschaamd' wat anders?

'Ja, dat heeft wel een iets andere connotatie, denk ik. Soms beschrijf ik dat ik iets beschamend vind. Dat er iets is waar je je voor zou moeten schamen of waarvan je het gevoel hebt dat je je eigenlijk zou moeten schamen.

Dat is meer afgeleide schaamte. Daar heb ik een tijdje een beetje last van gehad. Het was kennelijk een groot geheim en een schande voor mijn moeder vanuit haar optiek, maar moest ik dat dan ook vinden? Mag ik hier ook niet over praten?'

Had je dingen anders gedaan als je eerder van dit verleden wist?

'Dat is een lastige denkoefening, maar ja, ik denk het wel. Ik denk dat, als er makkelijker over was gesproken thuis, ik er ook heel makkelijk over zou hebben gepraat. Dan zou ik niet een boek nodig hebben gehad. Dan zou ik het een simpeler gespreksonderwerp vinden. En ik denk dat dat ook wel zou hebben gereflecteerd in mijn werk. Ik denk nu veel meer na over keuzes die mensen maken en of je daar de consequenties wel van kan overzien. Soms kan dat lastig zijn en moet je iets langer nadenken voordat je een keuze maakt. Daar schrijf ik ook meer over dan voorheen, dus het beïnvloedt zeker mijn werk.'

In je boek haal je een resultaat aan uit een onderzoek van ARQ over de doorwerking van collaboratie. Namelijk dat één op de vijf ondervraagden aangeeft zich niet oké te voelen bij een kind van een collaborateur in een publieke functie. Hoe las jij dat?

'Ik dacht eerst, hè, wat raar. En tegelijkertijd sloot het aan op mijn eigen eerste instinctieve reactie, toen ik het verhaal las van mijn moeder. Toen dacht ik: "Kan ik nu nog wel mijn werk doen?" Ik heb me voor het boek verdiept in de doorwerking in families. Want ik heb eigenlijk niks met die opa te maken, maar ook weer wel. Je staat in een traditie en in een afstamming en mensen hechten daar heel veel belang aan. Dus ik snap hoe het mechanisme werkt, maar ik vond het ook wel gek om te lezen.'

'Schaamte betekent voor mij er niet willen zijn.'

Je beschrijft in het boek vele gesprekken die je met nabestaanden/lotgenoten en experts hebt gehad. Vond je het ook spannend om met al deze mensen in gesprekken te gaan? Niet zozeer als journalist, maar over je eigen familiegeschiedenis?

'Ja, ik moest de hele tijd drempeltjes over. In het begin was het nog een geheim en dacht ik: "kan ik dit zomaar

Foto: Fotodienst NSB, Zeist, 1934 - 1943 Collectie Rijksmuseum

Jonge vrouwen in uniform op de Velddag van de Jeugdstorm.

tegen een wildvreemde zeggen?” Als ik mensen benaderde, heb ik ook heel lang gezegd “Ik ben bezig met een familieonderzoek”, alsof het over een andere familie ging, en niet over die van mij. Op een gegeven moment zei ik, nee, het gaat het om mijn familie, en ben ik dat zo gaan benoemen. Dat waren allemaal fases waar ik doorheen moest. Uiteindelijk belde ik gewoon mensen op en zei ik “Ik doe onderzoek naar mijn opa die zat bij de NSB en ik wil nog dit en dit even weten”. Ik moest daarin groeien, maar het went.’

Heeft het ontrafelen van dit grote geheim van je moeder je ook iets over jezelf geleerd?

‘Ja absoluut. Het heeft achteraf, met terugwerkende kracht, heel veel verklaard voor mij over hoe mijn moeder was. Hoe onze verhouding was. Wij mochten bijvoorbeeld over heel veel dingen niet praten. Als er iemand ziek was mocht ik daar niet naar vragen. Of als mensen gingen scheiden. Heel veel mocht ik niet verder vertellen, ook heel gewone dingen niet. Dat heeft mij, onze verhouding, en ook de dynamiek in het gezin beïnvloed.’ Sitalsing voegt lachend toe: ‘Zelf ben ik een flapuit trouwens, dus ik vertel alles verder.’

‘Het heeft achteraf heel veel verklaard over hoe mijn moeder was.’

In het boek lees je vaak eigenzinnige en ontnuchterende reflecties van Sitalsing haar twee tieners: ‘Ik had mijn kinderen er al vroeg bij betrokken, ook weer in een anti-reactie op mijn moeder. Ik wilde het radicaal anders doen dan mijn moeder. Ik wil er wel over spreken. Dus ik heb de kinderen álles verteld en ze meegenomen in het proces als ik iets nieuws had ontdekt. Zij zijn nog jong, dus zij kijken op een hele andere manier naar het leven. Zij vonden dit een interessant thema, een leuk gespreks-onderwerp. Maar voor hun gevoel ging het helemaal niet over henzelf. Dat vind ik hoopvol.’

Wat heeft voor jou in dit proces gefungeerd als een handboek, iets wat jou gaandeweg richting een houvast heeft gegeven?

‘De vele mensen die ik heb gesproken, onder andere tijdens bijeenkomsten van Werkgroep Herkenning. Ik heb ook heel veel gelezen, maar vooral alle mensen die ik heb gesproken, hebben me richting gegeven. Bijvoorbeeld Inez Schelfhout, klinisch psycholoog bij ARQ Centrum’45, was de sleutel tot het snappen hoe dat proces van zwijgen werkt. Dat dat niet raar is, en dat ik het niet persoonlijk moest opvatten. Dat het zwijgen van je moeder ook een daad van bescherming kan zijn.’

Je schrijft dit boek als een handboek voor mensen die het collaboratieverleden in de familie in de ogen willen kijken. Wat zou je mensen willen meegeven die op het punt staan hiermee aan de slag te gaan, maar nog net die laatste drempel ervaren?

‘Het is goed om het te doen. Het is niet erg, er gebeurt niks naars. Het is goed om te weten wat er is gebeurd. Het is goed om het te kunnen plaatsen. Het is niet nodig om er bang voor te zijn. Als het tot familieruzies leidt omdat de rest van de familie er niks van wil weten is het natuurlijk een ander verhaal, daar kan ik niet over oordelen. Maar als dat niet aan de hand is, valt het allemaal reuze mee. Het is louterend om het erover te kunnen hebben.’

Lucia Hoenselaars is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolg en Geweld en adjunct-hoofdredacteur van *Impact Magazine*.

Voorbij het stigma

Seksueel geweld tegen mannen in oorlogstijd

Seksueel geweld tegen mannen tijdens oorlog en genocide is een weinig erkend fenomeen. Te vaak wordt dit zeer ingrijpende geweld verkeerd begrepen en niet gezien. Promovenda Anna Gopsill doet onderzoek naar ervaringen van Bosnische slachtoffers en de manier waarop internationale organisaties met hen zijn omgegaan.

Door Anna Gopsill

Seksueel geweld als systematisch instrument van oorlogsvoering kwam pas echt in het internationale bewustzijn in het midden van de jaren negentig. Beelden van kwetsbare vrouwen in de conflicten in Bosnië-Herzegovina, Rwanda, Sierra Leone en Kosovo werden wereldwijd verspreid, en het bewustzijn over het gebruik van seksueel geweld als *weapon of war* begon te groeien.

Hoewel het verband tussen conflict en seksueel geweld wordt erkend als een facet van oorlog, heeft de retoriek eromheen zich grotendeels gericht op het dichotome beeld van de mannelijke dader en het vrouwelijke slachtoffer. Dit reduceert mannen tot de positie van agressor,

'In elke situatie waarin seksueel geweld tegen vrouwen is gepleegd, is het ook tegen mannen gepleegd.'

en erkent niet dat ook zij slachtoffer kunnen worden van seksueel geweld. In werkelijkheid wordt een aanzienlijk aantal mannen in oorlogsgebieden er slachtoffer van. Sandesh Sivakumarat, Cambridgehoogleraar in internationaal recht, stelde in het invloedrijke artikel 'Sexual Violence Against Men in Armed Conflict' (2007) vast dat bij elke situatie waarin seksueel geweld tegen vrouwen is gepleegd, het ook tegen mannen is gepleegd.

Seksueel geweld is een uiterst ingrijpende, traumatische en intieme vorm van geweld die iemands gevoel van genderidentiteit en eigenwaarde diepgaand kan ontwrichten (Schulz, 2018). Het is een bijzonder allesomvattende, verrekende en schadelijke vorm van geweld, en een vorm die daders vaak gebruiken om zowel individuen als gemeenschappen te verwoesten. Seksueel geweld blijft echter een weinig erkend en verkeerd begrepen vorm van geweld, zowel tegen mannen als tegen vrouwen.

'Seksueel geweld blijft een verborgen vorm van geweld'

Het precieze aantal individuen dat wereldwijd tijdens conflicten door seksueel geweld wordt getroffen blijft daarbij onbekend. Een voorbeeld: de genocide in Bosnië werd gekenmerkt door een hoge mate van seksueel en gendergerelateerd geweld. Een VN-rapport beschreef seksueel geweld als een 'regular, unexceptional aspect' van het conflict in het land. Het aantal slachtoffers van seksueel geweld is echter moeilijk te kwantificeren; schattingen variëren tussen 20.000 en 50.000 vrouwen die tijdens de Bosnische oorlog van 1992 tot 1995 werden verkracht. Wanneer we spreken over mannelijke slachtoffers van seksueel geweld, blijven de cijfers nog onduidelijker. Een studie naar het kanton Sarajevo stelde vast dat 80% van de 5.000 mannen die tijdens de oorlog van 1992 tot 1995 in dat gebied gevangen zaten, seksueel werden mishandeld (Stemple, 2009). Dit is echter slechts één studie, uitgevoerd in één gebied van het land, dus in het algemeen kunnen we aannemen dat het aantal slachtoffers hoog is, maar dat de precieze aantallen onduidelijk blijven.

Slachtoffers stuiten op onbegrip

Er is een aantal redenen voor de marginalisering van de erkenning van seksueel geweld. Ten eerste is seksueel geweld moeilijk bespreekbaar en een diep persoonlijke vorm van geweld, waardoor veel slachtoffers zich niet op hun gemak voelen om te zeggen dat het hun is aangedaan. Als gevolg daarvan blijft seksueel geweld een verborgen vorm van geweld, iets dat zowel in vredes- als oorlogstijd onbesproken blijft.

Ten tweede is er een gebrek aan taal om uit te drukken wat er is gebeurd. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat mannen dat wat hen is overkomen niet conceptualiseren als seksueel geweld. Dit kan vooral gebeuren wanneer seksueel geweld is gepleegd tijdens een regime

van marteling, of gepleegd op een manier die doorgaans niet wordt beschouwd als seksueel geweld, bijvoorbeeld het slaan op testikels (Dolan, 2017).

Dit leidt tot een derde punt: wanneer een man naar een NGO, een medisch professional of een rechtbank gaat en beschrijft wat er is gebeurd, zien deze personen en instellingen het misschien eveneens niet als seksueel geweld. Daardoor kan het gebeuren dat een slachtoffer van seksueel geweld, dat wél gespecialiseerde ondersteuning nodig heeft, door miskennen geen passende hulp vindt.

Ten vierde bestaat er onbegrip dat mannen überhaupt slachtoffer kunnen worden van seksueel geweld. Overlevenden hebben gemeld dat ze op scepsis of onbegrip stuiten bij het vertellen van hun verhaal aan familie, de sociale gemeenschap, NGO's of internationale organisaties. Dit vindt niet alleen zijn oorsprong in een gebrek aan erkenning of aan kennis van de vormen van geweld die mannen kunnen ondergaan, maar ook in heteronormatieve opvattingen over seks en seksueel geweld.

Een belangrijke reden waarom mannelijke slachtoffers verkeerd begrepen blijven, is dat seksueel geweld vaak wordt getypeerd als penetrerende (vaginale) verkrachting. Deze conceptualisering van seksueel geweld als vaginale verkrachting marginaliseert zowel mannelijke slachtoffers als vrouwen die andere vormen van seksueel geweld hebben ervaren. Bovendien worden mannen in veel maatschappelijke contexten niet geacht slachtoffers te zijn: ze moeten beschermen, vechten, verdedigen en uiteindelijk mannelijke kracht en macht symboliseren. Hoewel deze perceptie langzaam verandert, is er nog een lange weg te gaan.

Tot slot bestaat er geen duidelijke juridische definitie van seksueel geweld, waardoor het in de rechtszaal of in een internationale context vaak moeilijk is te bewijzen dat iemand slachtoffer is geweest of dit type geweld heeft gepleegd. Zoals te zien was bij zowel het Joegoslavië- als het Rwandatribunaal, worden mannelijke slachtoffers van seksueel geweld vaak aangeduid als slachtoffers van marteling of misdaden tegen de menselijkheid, in plaats van erkend te worden als slachtoffers van seksueel geweld an sich. Dit heeft gevolgen voor zowel de ondersteuning die slachtoffers krijgen als voor de wijze waarop daders worden aangeklaagd.

Stigma en schaamte

Seksueel geweld tegen mannen wordt veelal gepleegd in relatieve geheimhouding, en gaat gepaard met een

hoge mate van stigma, schaamte, taboe en chronische onderrapportage. In het geval van Bosnië-Herzegovina werd seksueel geweld tegen mannen voornamelijk (maar niet uitsluitend) gepleegd in detentiecentra en gevangenkampen die werden gebruikt om mensen op te sluiten en te martelen. Mannelijke slachtoffers van seksueel geweld kunnen slachtoffer worden van penetrerende anale verkrachting – hetzij met een object, hetzij met het lichaam van de dader. Mannen ervaren ook andere vormen van geweld en seksuele marteling, waaronder het slaan op de geslachtsdelen, genitale verminking, castratie, gedwongen orale seks en het gedwongen getuige zijn van seksueel geweld (Touquet & Schulz, 2021).

Na het ervaren van seksueel geweld kunnen mannen lijden aan ernstige psychologische en lichamelijke gezondheidsproblemen – vaak verergerd door het feit dat dit geweld miskend en verkeerd begrepen wordt. In een studie van mannen die slachtoffer waren van seksueel geweld tijdens de genocide in Bosnië, rapporteerden ze nachtmerries en flashbacks, slapeloosheid, impotentie, depressie, angst, concentratieproblemen en gevoelens van hopeloosheid. Daarnaast meldden ze fysieke symptomen zoals hoofdpijn, overmatig zweten en een te snelle hartslag, bleek uit onderzoek van Mladen Lončar en collega's in 2009.

'Slachtoffers rapporteerden nachtmerries, flashbacks, impotentie, depressie en angst.'

Voorbij het taboe

In mijn eigen onderzoek herbekijk ik voornamelijk getuigenissen die al zijn verzameld door NGO's, maatschappelijke organisaties en internationale rechtbanken, en pas ik een nieuwe analysemethode toe op reeds bestaande gegevens. Ik koos deze methode om twee belangrijke redenen: ten eerste, zoals eerder besproken, zijn slachtoffers moeilijk toegankelijk en aarzelen ze vaak om te spreken over het seksueel geweld dat ze hebben ondergaan.

Ten tweede bestudeer ik de al bestaande bronnen vanuit ethische overwegingen. Veel mannen hebben al getuigenissen afgelegd bij derden die nog niet zijn geanalyseerd vanuit het perspectief van seksueel geweld tegen mannen. In het geval van Bosnië hebben mannen bijvoorbeeld eerder getuigd bij het Joegoslaviëtribunaal en bij andere nationale en internationale NGO's

zoals Amnesty International en Human Rights Watch. Er bestaat dus een schat aan publieke beschikbare getuigenissen die reeds zijn afgelegd en die kunnen worden geanalyseerd zonder de slachtoffers opnieuw te belasten of te hertraumatiseren. Deze werkwijze heeft de reikwijdte van de bronnen die ik kan raadplegen vergroot en ervoor gezorgd dat stemmen die misschien in de geschiedenis verborgen waren gebleven, nu aan het licht komen.

Om de zorg voor mannen in postconflictsituaties te verbeteren, is er nog steeds meer erkenning nodig van de vele manieren waarop mannen slachtoffer worden van seksueel geweld, en meer begrip van de specifieke behoeften van mannelijke slachtoffers na het misbruik. Daarbij is verder onderzoek naar de genderdimensies van conflict, oorlog en genocide nodig. Er zijn wereldwijd slechts een klein aantal organisaties die rechtstreeks werken met mannelijke slachtoffers van seksueel geweld, hen ondersteunen bij het spreken over hun ervaringen, onderzoek stimuleren, en daar specifieke zorg op afstemmen. All Survivors Project, een internationaal opererende NGO is hiervan een belangrijk voorbeeld. Dergelijke inspanningen zijn essentieel om het taboe rond seksueel geweld tegen mannen te doorbreken.

Anna Gopsill is promovenda in mensenrechten aan de School of Advanced Study, University of London. Haar onderzoek richt zich op seksueel geweld in conflict-situaties.

REFERENTIES EN VERDERE LITERATUUR

Dolan, Chris. 2017. "Hidden Realities: Screening for experiences of violence amongst war-affected South Sudanese refugees in Northern Uganda." *Refugee Law Project Working Paper No. 25*. Kampala.

Schulz, Philipp. "Displacement from gendered personhood: Sexual violence and masculinities in northern Uganda." *International Affairs* 94.5 (2018): 1101-1119.

Stemple, Lara. 2009. "Male rape and human rights." *Hastings Law Review*. 60.

Touquet, Heleen. 2021. "Silent or Inaudible? Male survivor stories in Bosnia-Herzegovina." *Social Politics*. 29(2): 706-728.

Touquet, Heleen, and Philipp Schulz. "Navigating vulnerabilities and masculinities: How gendered contexts shape the agency of male sexual violence survivors." *Security Dialogue* 52.3 (2021): 213-230

De traumaslinger

De traumaslinger gaat over de fluctuerende aandacht voor werkgerelateerde trauma's. Soms is er heel veel belangstelling en dan zie je dat bijvoorbeeld terug in de pers. Maar het kan ook zomaar opeens helemaal verdwenen zijn. Ik heb het dan over het grijze gebied tussen heftige gebeurtenissen, organisatorische maatregelen en individuele veerkracht. Dit gaat niet over het klinisch psychologische, dan wel de medische diagnose en behandeling van post traumatisch stress stoornis (PTSS). Daar heeft de afgelopen jaren een professionalisering plaats gevonden die los staat van de aandachtscijfers die ik in de praktijk zie gebeuren. Ik stel de vraag: hoe kan het dat ondanks deze ontwikkelingen, aandacht voor werkgerelateerd trauma heen en weer blijft slingeren?

Door Ed Oomes

Monument Motorkade 30 jaar.

'Van al die gebeurtenissen uit de jaren 90 leek tot mijn verbazing alles vergeten'

Brandweer

Laat ik starten met mijn eigen ervaring. Begin jaren negentig volgde ik de opleiding tot brandweerofficier. Die was vooral heel technisch ingestoken en dat is op zichzelf niet zo vreemd. Je moet natuurlijk wel weten hoe je brand blust, rampen bestrijdt en hulp verleent bij verkeersongevallen, als je bij de brandweer werkt.

Waar wat minder aandacht voor was, is wat dat betekent voor brandweermensen zelf. Wat doet een ongeval met je, de berging van slachtoffers, of nog erger, het ver-

lies van collega's tijdens brandbestrijding? Zelf liep ik daar tegenaan in 1995, toen ik drie collega's verloor uit één van mijn teams bij een brand op de Motorkade in Amsterdam.

Gelukkig hadden wij toen een Bedrijf Opvang Team (BOT) bij Brandweer Amsterdam. Die hebben belangrijk werk verricht in de eerste fase na het ongeval. Wat ik toen nog niet beseftte, maar later wel, was dat de institutionele respons van de organisatie minstens zo belangrijk was. Hoeveel tijd besteden de leidinggevenden aan hun medewerkers, was er ruimte tot praten, werden de weduwen goed opgevangen, wat was er financieel geregeld, hoe verliep de begrafenis met korpseer, werd er ongevalsonderzoek gedaan? Dat soort zaken.

Het kwam er in het kort op neer of de betrokken medewerkers genoeg ruimte en hulp kregen om uit te deuken. Die metafoer van het uitdeuken heb ik altijd bij me gedragen, ook toen ik later naar Schiphol ging. Want daar liggen de werkgerelateerde trauma's ook op de loer.

Overigens, voor mijzelf heb ik dat ongeval toen nooit als traumatisch gekenmerkt. Het was heftig, emotioneel, volledig buiten de normale kaders maar het hoorde ook bij mijn werk als brandweerofficier, zo vond ik. Een privé taboe?

Fragiliteit

Begin jaren twintig van deze eeuw sloeg de traumaslinger opnieuw uit. Binnen Brandweer Amsterdam bleken er veel mensen met PTSS rond te lopen. Tot mijn grote verbazing leek het wel of er van al die gebeurtenissen in de jaren 90 niets was geleerd, of er opnieuw begonnen moest worden met traumapreventie in organisaties. Niet alleen bij de brandweer, ik zag het ook elders.

Wat was er aan de hand? Heel veel. Toevalligerwijze zijn het ook verschillende kwetsbaarheden die allemaal tegelijk de zachte fragiliteit van de organisatie vergroten. Die is lastig in een hard getal uit te drukken, maar is wel heel belangrijk: het is het cement van de harde fragiliteit. Feitelijk gaat het om sociale en psychologische veiligheid, zowel in de formele als informele variant.

Denk dan aan leiderschap dat laat zien dat je fouten mag maken, een andere mening mag hebben, maar dat ook ingrijpt als mensen over de schreef gaan. Al die factoren interacteren met elkaar en kunnen zo hun effecten versterken en zelfs nieuwe, onverwachte gevolgen veroorzaken. Dat geeft de traumaslinger ook iets onvoorspelbaars, een beetje zoals de Black Swan: onverwachte gebeurtenissen met een groot effect die pas achteraf verklaarbaar zijn.

'De fragiliteit van de eigen organisatie speelt een belangrijke rol.'

Traumafactoren

Maar als je beter kijkt zijn veel Black Swans al eerder te voorzien. Als je maar kijkt waar je niet keek, want daar zitten ze. Om te helpen met waar je moet zoeken maakte ik dit rijtje traumafactoren. Het is niet compleet, maar wel indicatief.

TRAUMAFACTOREN

- **Onregelmatigheid van heftige gebeurtenissen.** Gelukkig komen heftige gebeurtenissen niet heel veel voor. Wat heftig is, is afhankelijk van je vakgebied en je organisatie. Dat verschilt dus per situatie. Maar wat wel altijd geldt: als er lange tijd niks ernstigs gebeurt, verslapt de aandacht. Dan loopt het onderwerp weg, om in alle hevigheid terug te keren als er weer wat is.
- Dat raakt aan het fenomeen van **de vergetende organisatie**. Protocollen en handboeken worden slecht bijgehouden en zelfs compleet vergeten. Ervaring loopt weg uit organisaties en de nieuwe mensen worden vaak slecht ingewerkt. Voor hen is de verrassing compleet als er dan wat afwijkends gebeurt.
- Vooral het **verloop onder leidinggegenden** is daarbij fnuikend. Want dat zijn de mensen die verantwoordelijk zijn voor de sociale en psychologische veiligheid in een organisatie. Daar zit het momentum om te handelen als het noodzakelijk is. Onervaren managers zullen dat nooit of met moeite voor elkaar krijgen.
- De **weerbaarheid van medewerkers** speelt hierbij ook een grote rol: kunnen de meeste mensen goed boontjes doppen, of zijn ze onervaren? Misschien wel goed opgeleid, maar nog niet veel meegemaakt?
- Dan is er ook nog een fenomeen wat ik **het druppel effect** noem: de emmer van mensen loopt langzaam vol met de effecten van verschillende gebeurtenissen. Soms is een betrekkelijk klein incident of situatie genoeg om die emmer te doen overlopen. Dit effect is groter bij nieuwe leidinggegenden en een vergetende organisatie. De medewerker kent zijn geschiedenis, maar de organisatie niet meer.
- Wat daar dan nog tegenaan hangt: **trauma is geen binair gegeven**. Het is niet aan of uit, er is ook de vorm van de dag, net als de toevalligheid van de situatie. De marge die hierin zit, bepaalt met alle andere factoren hoe het totaal uitpakt.
- **Moral injury** is in mijn ogen een onderschat fenomeen dat tegen trauma's aanhangt. Feitelijk zijn het mentale verwondingen die mensen oplopen in hun werk, waarbij ze klachten ontwikkelen door moreel belastende ervaringen.

- Wat ik in de praktijk zie is dat deze moral injury ook binnen organisaties wordt toegebracht door gedrag van collega's en leidinggevenden, dat als vernederend en kleinerend wordt ervaren en de trots van het vak krenkt bij betrokken personen. In die gevallen is het geen ethische verwonding, maar een **verwonding van het moreel**, de thymos, het respect.
- **Nieuwe taken** kunnen ook een onverwachte zware wissel trekken. Bij Brandweer Amsterdam is op zeker moment reanimatie met de AED aan het werkpakket toegevoegd. De stress en spanning die dat oproept is totaal anders dan van regulier brandweerwerk en tikt zwaar aan. Zeker in combinatie met de andere factoren uit deze rij.
- **Stress met een andere oorzaak dan werk** wordt al gauw vergeten, maar speelt wel degelijk mee. Ook hier is de interactie met bijvoorbeeld de factoren weerbaarheid en vergetende organisatie van groot belang.
- Daarnaast zie ik een **toename van andere dreigingen**: die van de klant en burger waar je het werk voor doet. In sommige gevallen is dat het grootste risico aan het worden. Korte lontjes van passagiers die leiden tot agressie en geweld, patiënten die schelden en dreigen, het is inmiddels gemeengoed geworden. Tijdens Corona waren zorgmedewerkers eerst de held, om na enkele maanden in de vuurlinie te belanden van anti-vaccinatie clubs die zich niet alleen online, maar ook fysiek bedreigend gedroegen.
- Tot slot noem ik toch ook maar even het **gedrag van demonstranten**, zowel ter linker- als rechterzijde. Daar worden medewerkers steeds vaker mee geconfronteerd en dat kan als bedreigend worden ervaren, zowel door agressie en geweld als door schuldgevoelens en moral injury. Of door filmpjes die worden gepost, al dan niet met doxing of bedreiging zoals politieagenten hebben onderzonden.

Wat te doen?

Deze factoren kun je nooit helemaal onder controle krijgen. Al was het maar omdat ze soms veroorzaakt worden door externe omstandigheden. Er kan altijd iets gebeuren wat je niet had verwacht en zodoende hard aankomt. Maar je kunt wel heel veel doen om die risico's toch beheersbaar te maken.

In de eerste plaats moet je het proces van psychische en sociale veiligheid goed organiseren. Maak één of meer mensen verantwoordelijk en zorg ervoor dat het in hun taakomschrijving komt. Dit soort werkzaamheden gaat namelijk nooit vanzelf. Je moet er energie in stoppen, anders bloedt het dood. In meerdere organisaties heb ik gezien hoe de traumapreventie verdween toen de enthousiaste vrijwilligers die ermee waren gestart met pensioen gingen of een andere baan kregen. Niemand voelde zich verantwoordelijk het over te nemen en zo ging het hele systeem in rook op.

Als er eenmaal functionarissen zijn aangewezen moeten ze proactief aan de slag. Houd het onderwerp levend, ook als er niets heftigs gebeurt. Organiseer trainingen, zet protocollen op, blijf je risico's volgen en neem maatregelen. Maak een weerbare workforce. Ja, doe aan PDCA (Je weet wel, de Deming cyclus van Plan Do Check Act). En vergeet je management niet. Zorg ervoor dat alle nieuwe managers een training krijgen, zodat ze weten wat ze moeten doen. En blijf ze bij de les halen, door onder andere bijscholing, nieuwsbrieven en gesprekken te organiseren. Wees daarin creatief, want de aandacht verslapt snel als er geruime tijd geen ernstige situaties hebben plaatsgevonden.

Tot slot toch nog even iets over de link naar taboes. Besef dat discussie over de fragiliteit van je organisatie zo'n taboe is. Dat medewerkers trauma's oplopen door hun werk lijkt inmiddels wel geaccepteerd, zolang het maar veroorzaakt wordt door dreigingen van buitenaf. Want dan kan je er niets aan doen, dan overkomt het de organisatie, zo stelt men gemakzuchtig.

Wat niet genoemd mag worden is dat het vooral de fragiliteit van de eigen organisatie is die hier een belangrijke rol in speelt. Het is namelijk die onbenoemde fragiliteit die de traumaslinger in beweging houdt, omdat er verzuimd is de dreigingen te mitigeren met beheersmaatregelen. Laat ons daarom vooral spreken over robuustheid; dat is wat we willen en moeten zijn. Dan nog zal de traumaslinger blijven bewegen, maar niet zo heftig als nu. Werken dus, aan je winkel, en er niet meer mee ophouden.

Ed Oomes ging na zijn studie psychologie als brandweerofficier aan de slag in Amsterdam. Hij was lid van het Begrafenis Bijstandsteam dat ondersteunde bij fatale brandweerongevallen in onder andere Haarlem en Enschede. Tegenwoordig is hij manager Operational Resilience op Schiphol.

Onderbroken tijd is de titel van een expositie over de impact van de nieuwjaarsbrand in 't Hemeltje in Volendam (01-01-2001).

Het is komende jaarwisseling 25 jaar geleden dat veertien jongeren om het leven kwamen. Tweehonderd jongeren raakten gewond. Voor duizenden dorpelingen veranderde het leven voorgoed.

De expositie *Onderbroken Tijd* is een uniek initiatief van de NNV (Nazorg Volendam). In deze expositie staan de jongeren van toen centraal.

Sommigen vertellen hun verhaal voor het eerst. Deze persoonlijke verhalen nodigen uit tot reflectie over universele thema's als verlies, verwerking, saamhorigheid en veerkracht.

De expositie is tot 31 januari 2026 te zien in het Volendams Museum in Volendam.

In de expositie staan zeven jongeren centraal die in 2001 tussen de 14 en 25 jaar oud waren. Hun persoonlijke verhalen vertegenwoordigen de veelheid aan invalshoeken binnen de grote groep getroffen van de nieuwjaarsbrand in Volendam.

Tom Schilder, 44 jaar

Een patiënte gaat tegenover me zitten in de beeldende therapie ruimte. We zitten beiden aan een hoek van een grote tafel. Ze beweegt onrustig op de stoel, kijkt afwisselend naar buiten, mij en de tafel. Ze lijkt zenuwachtig, wat wordt beaamd. Ze wil iets doen maar vindt het spannend om te delen en schaamt zich.

De patiënte ademt diep in, recht haar rug en vertelt iets te willen doen met haar boosheid. Wraak nemen op degene die haar pijn hebben gedaan, haar ouders. Tegelijkertijd vraagt ze zich af of dit mag, of ze recht heeft op gevoelens als boosheid en wraak. Ze schaamt zich voor deze gevoelens, voor wat er is gebeurd, dat ze nog altijd kan denken dat het haar schuld is en verdiende loon. Schaamte om de wraak zichtbaar te maken terwijl ik, als behandelaar, toekijk.

Wraak in beeld

Na overleg hangen we een vel van 2,5 bij 2 meter op aan de muur. We verzamelen materialen. Wat wil ze gebruiken? Hoe wil ze zich wreken? Zwarte verf, houtskool, vetkrijt, spijkers, stanleymes, schaar en een hamer worden gepakt en op tafel gelegd. Ze start voorzichtig met zwarte lijnen, silhouetten worden zichtbaar. Gedurende de sessie wordt ze daadkrachtiger. Ze merkt op dat de schaamte afneemt en plaats maakt voor opluchting om gehoor te geven aan haar behoeftes. De lijnen worden harder, sneller. Ze verft, scheurt, snijdt, spijkert haar ouders vast. Snijdt in hun handen, voeten, de ogen, tussen de benen en op de plek van het hart. Overal waar de ouders haar pijn hebben gedaan. Krachttermen worden voorzichtig geuit en in verf toegevoegd om te benadrukken wat ze van haar ouders vindt.

Na een poosje neemt ze afstand en kijkt naar haar levensgrote werk. Daar staat het, op beeld. De boosheid en de pijn als een spiegel. Haar imaginaire wraak. In het beeldend werken de ander aandoen wat jou is aangedaan. Iets wat in het dagelijks leven niet kan. Maar de fantasie hoeft zich niet te houden aan sociaal maatschappelijke grenzen en kan snakken naar wraak. Hier in deze kamer, binnen gestelde kaders, kan het. Regie nemen, ruimte geven aan schaamte, boosheid, behoeftes en hetgeen eronder zit. Zichtbaar maken van de pijn zodat er ruimte ontstaat voor iets anders.

De week erna zie ik de patiënte weer. Ze komt met een lach binnen en ik vraag naar vorige week, naar de gerechtigheid, zoals ze het werkstuk zelf heeft betiteld. Ze heeft er veel aan gedacht. Het doorvoelen heeft een groot gevoel van opluchting gegeven, een gevoel van kracht. Ze heeft de regie kunnen nemen en er is ruimte ontstaan om met zachtheid naar zichzelf te kijken. De pijn en het verdriet zijn niet weg, maar er is een start gemaakt en het gevoel van schaamte en oordelen naar zichzelf zijn doorbroken. Wraak en boosheid hebben plaats gemaakt voor meer zachtheid naar zichzelf. Zachtheid, een prachtig thema om deze sessie mee aan de slag te gaan.

Nadine Goeree is beeldend therapeut en junior onderzoeker bij ARQ Centrum'45 en cultureel antropoloog.

Hedendaagse sporen van het koloniale en slavernijverleden

Hoe luid stilte kan zijn

‘Het koloniale en slavernijverleden is geen afgesloten hoofdstuk. Dat verleden werkt nog altijd door in het heden’, zegt prof. dr. Esther Captain. Ze is historicus, bijzonder hoogleraar Intergenerationele Impact van Kolonialisme en Slavernij aan de Universiteit Utrecht en senior onderzoeker bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden.

Door Isa Last

Natgeregend van de eerste herfstbuien stap ik haar kantoor binnen, in een statig universiteitsgebouw in de Utrechtse binnenstad. Daar vertelt ze hoe ze in haar werk balanceert tussen de zwaarte van het verleden en de zoektocht naar heling.

‘Doorwerking gaat over de erkenning dat het koloniale verleden niet is afgesloten met de onafhankelijkheid van voormalige koloniën,’ legt Captain uit. ‘Er zijn tot op de dag van vandaag langetermijngevolgen, op maatschappelijk en individueel niveau.’ Ze benadrukt dat het niet alleen gaat om praktische uitwerkingen, zoals toegang tot de woning- of arbeidsmarkt, maar ook om de immateriële dimensie: denkpatronen, machtsstructuren en ongelijkheid die zich in de loop der generaties hebben vastgezet.

‘We moeten erkennen dat slavernij op sommige plekken nog steeds bestaat.’

Prof. Dr. Esther Captain

Ze vertelt hoe maatschappelijke structuren ongelijkheid blijven reproduceren. ‘We spreken vaak over “achterstand”, maar ik gebruik liever het woord “achterstelling”. Als je de wortels van een koloniaal bewind meeneemt, zie je dat sommige groepen simpelweg niet dezelfde kansen hebben gehad om kapitaal of netwerken op te bouwen. Daardoor blijven ze achtergesteld.’

Die ongelijkheid is volgens haar ingebakken in instituties – in de manier waarop kennis wordt geproduceerd en beleid wordt gemaakt. ‘Instituties hebben geleerd om zichzelf te handhaven, maar daarin blijft vaak de visie van de machtigste dominant. De kennis die binnenkomt, komt zelden van onderop. Zo verdwijnen de stemmen van hen die niet vanzelfsprekend worden vertegenwoordigd.’

Om dat te doorbreken, pleit Captain voor wat zij een ‘kritische massa’ noemt: voldoende mensen met uiteenlopende achtergronden om verandering te kunnen dragen. ‘Je kunt niet één iemand neerzetten als het ‘diversiteitsgezicht’ van een organisatie. Dan overvraag je iemand. Die persoon draagt niet alleen het eigen werk, maar ook

de verantwoordelijkheid voor verandering. Dat is een *double burden*. En dat breekt mensen.'

De sporen van het verleden ziet ze wereldwijd. 'Die lange lijnen zijn er helaas nog steeds. In Indonesië wordt de connectie tussen het koloniale slavernij-verleden en moderne slavernij – in de vorm van *human trafficking* – algemeen erkend. Als je het hebt over doorwerking, dan móét je ook erkennen dat slavernij op sommige plekken nog steeds bestaat.'

Haar benoeming tot bijzonder hoogleraar ziet ze, naast de erkenning van haar vakgebied, als een signalerings-functie. 'Toen die kans zich aandiende, dacht ik: dit moet ik doen. Niet alleen voor mezelf, maar omdat het laat zien dat er ruimte ontstaat. Er bestaan namelijk nog steeds hardnekkige beelden over wie in die ruimte past: een profiel van wie een hoogleraar hoort te zijn. Vrouwen van kleur vallen daar niet vanzelfsprekend in, al begint dat gelukkig te veranderen. Het gaat niet alleen om representatie, maar ook om het gevoel van recht-matigheid.'

Verder betekende het veel voor mij hoe Roline Redmond, schrijfster van het boek *De Doorsons: Op zoek naar een Afro-Amerikaanse slavenfamilie in het Caribisch gebied*, reageerde op mijn leerstoel: "Hopelijk doet zij onderzoek naar de belastende impact op emotioneel en cognitief niveau van de nakomelingen."

Breuken in herinnering en identiteit

'Doorwerking heeft ook een psychologische dimensie,' legt Captain uit. 'Heb je zeggenschap over jezelf, over je lijf en leden, over wat je mag denken en voelen? Als dat niet zo is, ontstaan er breuken in plaats van schakels.' Die breuken ziet ze in hoe mensen zich verhouden tot hun geschiedenis. 'Het is prettig als je persoonlijke herinnering overeenkomt met het dominante verhaal van een samenleving, maar voor veel mensen is dat niet zo. Hun ervaringen passen niet binnen het nationale narratief, en dan loop je vast. Je krijgt geen ruimte voor jouw herinnering.'

Ze verwijst als voorbeeld naar de koloniale nostalgie van *Tempo Doeloe*, waarin de 'goede oude tijd' in het

vooorlogse Nederlands-Indië wordt verbeeld zonder aandacht voor het structurele geweld en de systematische ongelijkheid in die samenleving.

Toch ziet ze ook veerkracht in hoe gemeenschappen zich organiseren en ruimte maken voor gedeelde herinneringen. 'In de jaren tachtig en negentig ontstonden er zelfhulpgroepen onder getroffenen van de Tweede Wereldoorlog in Europa en in Azië – vormen van *community building* en *empowerment*. Mensen gaven zélf betekenis aan hun verleden.'

Afkomst omgeven door stilte

De spanning tussen wat herinnerd mag worden en wat wordt verzwegen, speelt ook binnen families. Captain noemt huiselijk geweld een van de hardnekkigste taboes. 'Geweld hoorde in het koloniale en slavernijsysteem bij macht en gezag,' vertelt ze. 'Vaders die in het koloniale leger hadden gediend, of ouders die zelf met hardheid van slavernij waren opgegroeid, konden dat gedrag later herhalen en doorgeven aan hun kinderen. Soms fysiek of seksueel, soms mentaal – of alleen al door de dreiging

ervan. 'Als je niet luistert, breken we al je botten', dat zijn dingen die kinderen te horen kregen.' Ze zucht even. 'Het is pijnlijk om te zeggen, maar het komt voor.'

'Het lichaam is de sleutel tot wat vastzit of pijn doet.'

Naast geweld ziet ze ook schaamte rond afkomst en kleur als een taboe. 'Kolorisme is iets waar we nog altijd mee worstelen,' zegt ze. 'In de koloniale tijd gold: hoe witter, hoe beter je kansen.' Die hiërarchie is niet verdwenen, deze is geïnternaliseerd. Ze legt uit: 'Er kan schaamte heersen voor wie donkerder is binnen een familie, die het meest herkenbaar is als afstammeling van de oermoeder – de *njai* of de voormoeder uit de slavernij. Zij werd destijds zoveel mogelijk ontkend.' Ook afkomst zelf is vaak omgeven door stiltes en familiegeheimen. Captain legt uit dat tijdens het koloniale bewind kinderen soms werden afgestaan of weggehaald uit hun gezin, omdat hun gemengde afkomst niet paste binnen het koloniale ideaal van zuiverheid. 'Dat zijn ingewikkelde identiteitskwesies, en daardoor moeilijk te benoemen.'

De belichaming van pijn

Veel van de thema's waar Captain over spreekt, zijn pas de laatste jaren onderwerp van onderzoek. 'Maar in de literatuur en de kunst waren ze allang zichtbaar,' zegt Captain. 'Dat zijn de voorlopers van kennis die de wetenschap nog nauwelijks in haar jargon heeft weten te vangen.'

Volgens haar is dat geen toeval. 'Het lichaam is de sleutel tot wat vastzit of pijn doet, wat niet altijd verbaal wordt doorgegeven. Ik werk op dit moment bijvoorbeeld met dansers en choreografen. In het Westen zien we praten als dé manier van verwerken – de talking cure van Freud – maar in veel culturen, zoals de Indische en Afro-Caribische, wordt kennis en ervaring juist doorgegeven via muziek en dans. Daarin schuilt een andersoortige vorm van post- en dekoloniale kennis, die ik heel boeiend vind.'

Daarom kijkt ze bewust over de grenzen van haar vakgebied heen. 'Geschiedenis alleen is voor mij niet genoeg om het koloniale verleden te begrijpen, zeker niet als het gaat om herinnering en verwerking. Daar heb ik naast kunst en artistieke ook de psychologie voor nodig. Het gaat over beschadiging, coping, maar ook over weerbaarheid en hoe mensen omgaan met ingrijpende gebeurtenissen.'

De emotionele last van onderzoek

Onderzoek doen naar het koloniale en slavernijverleden is niet zonder gevolgen. 'Ingrijpende ervaringen zoals oorlog, conflict of traumatisering, drukken op je schouder als je daar langdurig mee bezig bent,' vertelt ze. 'Als historicus draag je het materiaal dat je leest en hoort met je mee – als professional en soms ook als mens.' Tijdens haar werk aan het grootschalige onderzoek *Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1940-1945* merkte ze hoe belastend dat kon zijn. Ze moest zich verdiepen in getuigenissen over executies en martelingen. 'Ik zag er enorm tegenop. Ik wist: dit is gruwelijk materiaal, en als ik daar te diep induik, kom ik er niet zomaar uit.' Het riep bovendien iets op uit haar eigen familiegeschiedenis, waar ze toen nog geen ruimte voor voelde.

Binnen de academische wereld is er weinig aandacht voor die emotionele belasting, merkt ze op. Ze glimlacht even: 'Ja, je ziet mij nu op een goede dag, maar ik heb ook dagen gehad dat ik er helemaal doorheen zat. Dan dacht ik: vraag me nu alsjeblieft niks meer. Ook dat is een taboe om dat te zeggen. Als onderzoekers laten we vooral de 'glorieuze kant' zien, in interviews of op sociale media. Maar die andere kant is er ook. De dagen dat het te veel is, dat de zwaarte overspoelt. En dat geldt niet alleen voor mij. Ik weet dat collega's dat ook ervaren – de emotional labor, de burden die eraan vastzit.'

'Jongere generaties willen weten waar ze vandaan komen, ook als het pijn doet.'

Ze leerde bewuster met die belasting om te gaan. 'Een coach zei tegen me: "Zorg dat je fysiek fit bent, want dan kun je mentaal meer aan". Dat klinkt misschien simpel, maar het helpt echt. Sporten, op tijd stoppen, grenzen trekken – anders gaat onderzoekswerk altijd maar door.' Daaraan voegt ze toe: 'Ik heb geen officiële intervisiegroep, maar wel mensen bij wie ik m'n hart kan luchten. Soms zijn dat collega's die de geschiedenis tot in detail kennen, soms juist vrienden van buiten het vak.' Daarnaast probeert Captain in haar werk niet alleen de pijn te belichten. 'Ik vind het belangrijk om ook te kunnen kijken naar veerkracht, vreugde en verzet,' zegt ze. 'Dat je die kant óók op mag. Om lichtheid en hoop blijven voelen – anders houd je het niet vol.'

Heling kost tijd

Waar het verleden soms verlamt, ziet Captain bij jongere

ZWART MANIFEST

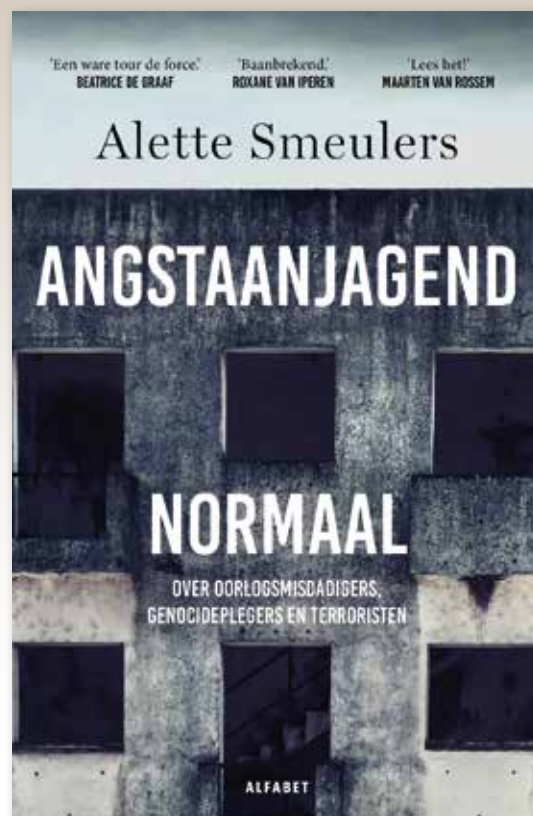
Het adviesrapport 'Route naar Herstel', in 2024 opgesteld door het Zwart Manifest in opdracht van de gemeente Amsterdam, bevat een actieplan voor het herstellen van de gevolgen van slavernij en anti-Zwart racisme.

generaties juist beweging. 'Hoe verder weg van het verleden, hoe groter de interesse,' zegt ze. 'Ze voelen nog altijd de confrontatie met wie ze zijn; het gevoel dat ze er niet helemaal bij horen. Maar ze durven vragen te stellen waar hun ouders of grootouders liever niet meer naar terugkeerden. Ze willen weten waar ze vandaan komen, ook als het pijn doet. In plaats van schaamte en taboe zie ik bij hen juist trots en bewustzijn.'

Wanneer ik haar tot slot vraag naar herstel en verwerking, denkt ze even na. 'Iedereen verlangt naar herstel, maar je kunt er niet te snel naartoe. Wat generaties heeft gevormd, vraagt ook generaties om te helen.' Haar werk laat zien hoe we, door ruimte te geven aan verschillende perspectieven en verder te kijken dan archiefbronnen, met bewustzijn en zorgvuldigheid nieuwe schakels kunnen smeden tussen verleden, heden en toekomst.

Isa Last is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgving en Geweld.

DE GETRAUMA- TISEERDE DADER

Een ongemakkelijke waarheid, een taboe: daders van massaal geweld kunnen getraumatiseerd raken door hun eigen daden. Hoogleraar Alette Smeulers laat in haar boek *'Perpetrators of Mass Atrocities: Terribly and Terrifyingly Normal?'* zien hoe dat kan.

Door Bart Nauta

Het proberen te begrijpen van daders van massaal geweld, in een wereld vol wreedheden, is een morele plicht – niet alleen voor wetenschappers, maar voor iedereen die zich zorgen maakt over de huidige staat van de wereld. Alette Smeulers, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen, nodigt in haar boek *Perpetrators of Mass Atrocities: Terribly and Terrifyingly Normal?* de lezer uit om zonder vooroordeel te kijken naar daders die bij massaal geweld betrokken zijn geweest. Het boek onderzoekt de verschillende typen daders, en biedt een zorgvuldige documentatie voor wetenschappers, studenten en het brede publiek. In oktober verscheen de Nederlandse vertaling *Angstaanjagend Normaal* bij uitgeverij Alfabet.

Hoe verontrustend het ook mag lijken, het binnentreden van de leefwerelden van daders onthult een ongemakkelijke waarheid: ook zij kunnen getraumatiseerd raken door hun eigen gewelddaden. Het doden of martelen van ongewapende burgers kan leiden tot

traumatisering, een psychologische wond. Dat trauma uit zich in nachtmerries en overweldigende gevoelens van schuld.

Het onderzoek naar 'dadertrauma' staat nog in de kinderschoenen, vooral vanwege de enorme uitdagingen van empirisch onderzoek: contact zoeken met daders doe je niet zomaar. Gelukkig biedt *Terribly and Terrifyingly Normal?* diverse zorgvuldig gedocumenteerde casestudy's aan die licht schijnen op het weinig onderzochte fenomeen.

Dadertrauma is allicht een pervers onderwerp, omdat trauma vooral geassocieerd wordt als iets dat de slachtoffers toebehoort en waarvoor zij erkenning, aandacht en respect verdienen. Toch stelt de Amerikaanse hoogleraar Saira Mohamed dat dadertrauma 'trauma erkent als een neutrale, menselijke eigenschap, dat losstaat van moraliteit, en niet onverenigbaar is met keuze en handelingsvrijheid' (Mohamed, 2015).

Het erkennen van het lijden van daders kan bijdragen aan een beter begrip van de gewoonte van daders van massaal geweld. Mensen zullen daders vooral als monsters zien. Hun trauma toont echter dat zij echte mensen zijn die vreselijke dingen hebben gedaan. Het zijn mensen, geen monsters, stelt Mohamed.

In Smeulers' boek komt trauma herhaaldelijk naar voren in het leven van daders – soms al vóór hun misdrijven, soms tijdens het geweld, en soms in de nasleep, vooral tijdens juridische procedures. Vóór het plegen van geweld kan trauma een drijvende kracht zijn achter radicalisering. Veel jonge mensen die uiteindelijk ter-

reurdaden plegen bijvoorbeeld, hebben een gecompliceerde jeugd gehad die bolstond van trauma, misbruik of ontbering, vaak verergerd door oorlog en ontheemding. Zo maakte de verwoesting van Tsjetsjenië na de Russische invasie veel jonge mannen en vrouwen kwetsbaar en daardoor gevoeliger voor extremistische ideologieën.

Met een verzameling aan casestudy's, variërend van Argentinië tot Vietnam, laat Smeulers zien hoe het moorden voor sommige daders traumatiserend kan zijn. We maken kennis met de zelfwalging die de Zuid-Afrikaanse politieagent John Deegan voelde nadat hij in een woede-uitbarsting iemand had geëxecuteerd: *'I was filled with ... self-loathing and disgust at myself and this feeling inside of me that I was a murderer. I actually murdered somebody. I felt very bad about that and I just wanted to run away* (blz. 304):

Hij was niet in staat zichzelf te vergeven en leed aan posttraumatische stressstoornis, depressie en suïcidale

Vóór het plegen van geweld kan trauma een drijvende kracht zijn achter radicalisering

Foto: UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia

Cel in het Huis van Bewaring van het Joegoslavië-tribunaal.

gedachten. Ook andere daders leden na hun daden aan trauma. Ze werden gekweld door nachtmerries, overspoeld door schaamte en schuld, en overwogen zelfmoord. Dit gold bijvoorbeeld voor Varnado Simpson, een Amerikaanse soldaat die deelnam aan het bloedbad van My Lai in Vietnam (1968).

Smeulers lijkt een andere vorm van trauma te introduceren die sommige daders treft: het sociale trauma dat wordt veroorzaakt door het juridische proces. Een voorbeeld is de zaak van Biljana Plavšić, een veroordeelde oorlogsmisdadiger en fanatiek aanhanger van de etnonationalistische Servische zaak. In de gevangenis sprak zij haar minachting uit voor haar medegevangenen, en beklagde zich erover dat zij 'nog nooit één enkel boek hadden gelezen', en protesteerde tegen de vernedering om in de gevangenis als een gelijke te worden behandeld. Je zou kunnen stellen dat ze haar tijd in de gevangenis als traumatisch ervoer. De ervaring van een voormalig universiteitsprofessor en politica die werd gedegradeerd tot de status van gevangene, kan worden gezien als een groot verlies van sociale status.

Mensen zijn sociale wezens, die koste wat kost sociale uitsluiting en sociale nederlaag proberen te voorkomen. We kunnen daarom veronderstellen dat veroordeling en opsluiting, als vormen van sociale vernedering, uitsluiting en nederlaag, zeer stressvol en potentieel traumatiserend zijn (Neuner, 2023). Dit sociale trauma kan worden verergerd door het feit dat veroordeelde daders worden bestempeld als misdadigers tegen de menselijkheid. Feitelijk worden zij buiten de grenzen van de menselijke samenleving geplaatst.

Hoewel we misschien onze schouders ophalen bij het egocentrische weeklagen van een veroordeelde oorlogsmisdadiger als Plavšić, moeten we dergelijke gevallen serieus nemen. Of we dergelijke getuigenissen zien als slachtoffernarratieven bedoeld om sympathie op te wekken, of als oprechte ervaringen van veroordeelde daders – dit soort trauma kan verzoeningsprocessen na vrijlating belemmeren. Getraumatiseerde daders, ongeacht de aard van hun trauma, zullen eerder alleen met zichzelf bezig zijn en de slachtoffers beschuldigen, wat daarop kan leiden tot toegenomen spanningen tussen slachtoffer- en dadergroepen, en zelfs tot hernieuwd gewelddadig conflict.

Bovendien wijst onderzoek uit dat er een verband bestaat tussen trauma bij ex-militairen en gewelddadig gedrag, zoals huiselijk geweld en geweld tussen gemeenschappen in conflictgebieden. Dit betekent dat

Ze werden gekweld door nachtmerries, overspoeld door schaamte en schuld, en overwogen zelfmoord

veel daders, na gediend te hebben als soldaat of lid van andere gewelddadige groepen, een verhoogd risico lopen om zich schuldig te maken aan huiselijk geweld, waardoor trauma doorwerkt, en bijdraagt aan verdere radicalisering en toekomstig conflict (Nandi et al., 2017).

De realiteit van de 'Getraumatiseerde Dader' betekent dat we, naast het ondersteunen van slachtoffers, ook moeten kijken naar mogelijkheden om de psychologische rehabilitatie en re-integratie van voormalige daders te bevorderen. Alles bij elkaar heeft Smeulers in haar boek duidelijk gemaakt waarom we de verstrengeling van trauma en daders zeer serieus moeten nemen: omdat de vrede binnen gezinnen en tussen gemeenschappen ervan afhangt.

Bart Nauta is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgung en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

REFERENTIES

Saira Mohamed, "Of monsters and men: Perpetrator trauma and mass atrocity." *Columbia Law Review* 115 (2015): 1157.

Corina Nandi, et al., 'Predicting domestic and community violence by soldiers living in a conflict region', *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* 9.6 (2017): 663.

Frank Neuner, 'Physical and social trauma: Towards an integrative transdiagnostic perspective on psychological trauma that involves threats to status and belonging.' *Clinical psychology review* 99 (2023): 102219.

EERDER VERSCHENEN

Deze bijdrage werd eerder geplaatst op het blog Justice in Conflict van Mark Kersten, universitair docent criminologie en strafrecht aan de University of the Fraser Valley, Canada. Andere reflecties van academici op het boek van Alette Smeulers zijn te vinden op: justiceinconflict.org

BOEKEN

Erfgenamen

Opgroeien in de schaduw van de oorlog

Ilan Sluis & Olof van Joolen

UITGEVERIJ VOLT 2025, 192 PAGINA'S, ISBN 9789062225439

Journalisten Ilan Sluis en Olof van Joolen zijn boezemvrienden. De Joodse oma van Ilan Sluis overleefde als enige van haar familie de Tweede Wereldoorlog. De opa van Olof was lid van de SS en zat bij de Utrechtse Sicherheitsdienst (SD). In Erfgenamen onderzoeken ze samen wat er met hun grootouders is gebeurd: hoe kon oma Lien aan de Holocaust te ontkomen? Waarom maakte opa Jacobus de keuzes die hij gemaakt heeft? En op wat voor manier werkt dat nog door in de levens van kleinzonen Ilan en Olof?

Kamp Vught 1942-1944

Daders en drijfveren

Bert Oomen

WALBURGERS 2025, 480 PAGINA'S, ISBN 9789464565447

Tijdens de oorlog was Kamp Vught zowel een SS-concentratiekamp waar tegenstanders van het naziregime dwangarbeid moesten verrichten, als een doorvoerkamp voor Joden. In dit boek onderzoekt Bert Oomen, onderzoeker en rondleider bij Kamp Vught, de drijfveren van de kampbewakers in Kamp Vught en die van de beleidsmakers in Den Haag en Berlijn, de zogenaamde 'schrijftafelmoordenaars'. Wat waren hun overtuigingen en binnen welk maatschappelijk en sociaal systeem functioneerden zij?

'Helaas heb ik in Auschwitz pech'

Nederlands personeel in de nazikampen

Hans de Vries

BOOM GESCHIEDENIS 2025, 384 PAGINA'S, ISBN 9789024472550

In de concentratie- en vernietigingskampen van de nazi's hebben duizenden mensen gewerkt: als bewakers, maar ook in de administratie, de keuken, de garage en het technisch onderhoud. Velen van hen waren Duitsers, maar ook Nederlanders hebben in de kampen gewerkt. In Nederland, maar ook in kampen elders in Europa. Oud-NIOD medewerker Hans de Vries heeft onderzoek gedaan naar wie deze Nederlanders waren, wat hen heeft bewogen om dit werk te gaan doen en hoe zij daarop terugkijken.

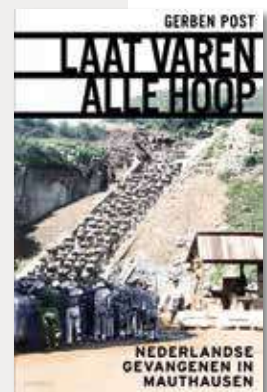
Laat varen alle hoop

Nederlandse gevangenen in Mauthausen

Gerben Post

UITGEVERIJ PROMETHEUS 2025, 376 PAGINA'S, ISBN 9789044651775

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zaten ongeveer tweeduizend Nederlanders – Joden en niet-Joden – gevangen in naziconcentratiekamp Mauthausen, in Oostenrijk. De meesten van hen hebben dit niet overleefd. Gerben Post beschrijft in dit boek de achtergrond van deze gevangenen en de zware en gruwelijke omstandigheden in dit concentratiekamp. Het is daarmee de eerste volledige geschiedenis van de Nederlandse gevangenen in Mauthausen.

Het Derde Rijk der dromen

Charlotte Beradt

UITGEVERIJ ATLAS CONTACT 2025, 224 PAGINA'S, ISBN 9789045052267

Toen Charlotte Beradt, een Joodse en communistische journaliste, vlak na de machtsovername van Hitler in 1933 nachtmerries kreeg over onderdrukking door de nazi's, begon ze in het geheim de dromen van mensen om haar heen te verzamelen. Van vrienden en burens, Joods en niet-Joods. Deze verslagen zijn al in 1962 gebundeld, maar nu pas in het Nederlands vertaald. Het is een boek over de betekenis van dromen en geeft daarnaast een unieke inkijk in de psychologische impact van de gebeurtenissen in nazi-Duitsland op mensen. Tot in hun slaap aan toe.

Schrijven over vernietiging

Sem Dresden en de Holocaust vanuit meervoudig perspectief

Tommy van Avermaete, Goran Bouaziz en bram ieven (red.)

UITGEVERIJ VERBUM 2025, 324 PAGINA'S, ISBN 9789493028821

Hoe te schrijven over de terreur van totalitaire regimes, over het leed, de onderdrukking, vervolging en vernietiging die daaruit voortkomen? Essayist, literatuurhistoricus en kampoverlever Sem Dresden (1914-2002) heeft zich zijn leven lang beziggehouden met de vraag hoe schrijvers de literaire taal hebben gevonden om het trauma als gevolg van hun ervaringen in de nazikampen uit te drukken. In deze bundel *Schrijven over vernietiging* reflecteren onder meer Arnon Grunberg, Ronelda S. Kamfer, H.U. Jessurun d'Oliveira, Sander Bax, Annelies Schulte Nordholt, Bareez Majid en Mia You op de betekenis en relevantie van Dresdens werk. Ook trekken zij parallellen met het schrijven over actuele oorlogen en thema's zoals dekolonisatie.

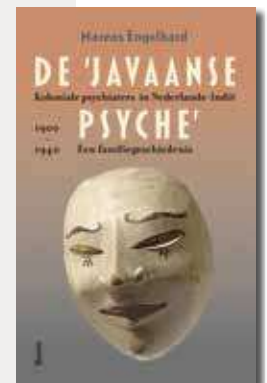
De 'Javaanse psyche'

Koloniale psychiaters in Nederlands-Indië. Een familiegeschiedenis

Marens Engelhard

BOOM GESCHIEDENIS 2025, 312 PAGINA'S, ISBN 9789024472499

De 'Javaanse psyche' was een theorie die Nederlandse psychiaters rond 1920 in Nederlands-Indië introduceerden. Volgens deze theorie waren Javanen "kinderlijk en impulsief", waardoor een snelle onafhankelijkheid van de kolonie niet wenselijk was. De grootvader van auteur Marens Engelhard was psychiater en vertrok in 1916 met zijn gezin naar Java. In tegenstelling tot de heersende theorie, nam hij zijn patiënten serieus en wilde hij hen proberen te begrijpen. Aan de hand van deze familiegeschiedenis laat Marens Engelhard zien welke rol de psychiatrie speelde in de koloniale politiek in Nederland-Indië.

Verborgene vader

Dido Michielsen

HOLLANDS DIEP 2025, 160 PAGINA'S, ISBN 9789048871575

Als Dido Michielsen 7 jaar oud is, wordt haar vader door haar moeder buiten de deur gezet. Vanaf dat moment veranderde hij van iemand die alles voor haar was, in een onbetrouwbare, moeilijke man. Als ze ouder is, beginnen de vragen zich op te dringen: wie was haar vader, oud-militair bij het Koninklijke Nederlands-Indisch Leger en zoon van een Indische moeder en een Brabantse vader, eigenlijk? Waarom was hij zo onbetrouwbaar en wat had hij allemaal meegemaakt? In haar persoonlijke en journalistieke zoektocht naar antwoorden reist ze door Nederland, Japan en Indonesië. De uitkomst is niet mooi of makkelijk, maar van groot belang voor het blootleggen en helen van de 'vaderwond' die ontstond toen haar vader vertrok.

De ramp met de Van Imhoff

En het lot van Duitse burgers in Nederlands-Indië, 1940-1945

Ellen Klinkers, Linda Terpstra, Maaïke van der Kloet

BOOM GESCHIEDENIS 2025, 400 PAGINA'S, ISBN 9789024467433

Op 19 januari 1942 werd het Nederlandse koopvaardijship *Van Imhoff* voor de kust van Sumatra gebombardeerd door een Japans vliegtuig. De Nederlandse opvarenden konden zichzelf in veiligheid brengen, maar lieten daarbij de Duitse en Oostenrijkse geïnterneerde burgers in het ruim aan hun lot over. 411 van de bijna 500 mensen kwamen om. Na uitgebreid historisch onderzoek door het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) naar deze ramp, heeft de Nederlandse regering in oktober 2025 excuses aangeboden voor het uitblijven van reddingspogingen en het jarenlange verzwijgen van de ramp. Dit boek vertelt het verhaal van de Duitse gemeenschap in Nederlands-Indië: voor de oorlog en tijdens hun internering. Ook de gevolgen van de ramp met de *Van Imhoff* voor de nabestaanden worden besproken.

Therapeut, vergeet jezelf niet!

Nabijheid zonder uitputting

Babette Rothschild

UITGEVERIJ MENS! 2025, 320 PAGINA'S, ISBN 9789463160926

In dit boek laat Babette Rothschild aan de hand van wetenschappelijke inzichten, praktische strategieën en herkenbare praktijkvoorbeelden zien hoe therapeuten zichzelf kunnen beschermen tegen een te grote betrokkenheid bij hun cliënt. Aan bod komen onderwerpen als de neurofysiologie van empathie, arousalregulatie, zelfzorg tijdens periodes van maatschappelijke onrust of wereldwijde crises, het behoud van evenwicht en innerlijke kracht, overdracht en tegenoverdracht, somatische empathie, spiegeling en nabootsing. Dit is een vertaling van de oorspronkelijke uitgave: W.W. Norton & Company, 'Help for the Helper'.

Handboek moral injury in context

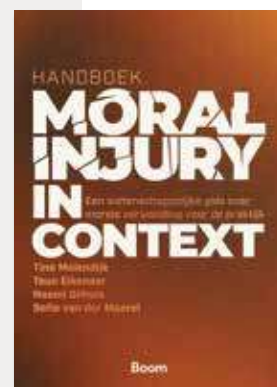
Een wetenschappelijke gids over morele verwonding voor de praktijk

Tine Molendijk, Teun Eikenaar, Naomi Gilhuis, Sofie van der Maarel

BOOM CRIMINOLOGIE 2025, 158 PAGINA'S, ISBN 9789047302490

Militairen, politiemensen, brandweerpersoneel en zorgverleners staan vaak voor beslissingen die het verschil kunnen maken tussen leven en dood. Hierdoor kunnen zij te maken krijgen met moral injury: de psychische en sociale impact van het begaan, ondergaan, of niet kunnen voorkomen van situaties die in strijd zijn met morele overtuigingen en verwachtingen. Het Handboek Moral Injury in Context onderzoekt morele verwonding van het individuele niveau tot de organisatie, de politiek en de maatschappij. Het bevat persoonlijke portretten en wetenschappelijke inzichten en biedt concrete handvatten voor zowel preventie als herstel van morele verwonding.

Het boek is gratis beschikbaar als open access via www.boomportaal.nl/boek/9789047302490

Met liefde heeft het niets te maken

Ariane Hendriks & Ingrid Vledder

CARGO 2025, 264 PAGINA'S, ISBN 9789403136240

De auteurs van dit boek zijn familierechtadvocaat en hebben vele vrouwen bijgestaan die slachtoffer zijn van intieme terreur. Intieme terreur komt veelvuldig voor, maar wordt vaak slecht herkend. Dit boek legt uit wat intieme terreur is en geeft advies aan slachtoffers, hun naasten en professionals om intieme terreur te herkennen en aan te pakken.

Operatie Onthechting

Marianne Ingleby en Laura Stek

VPRO 2025

Operatie Onthechting is een vierdelige podcast over de fotografische verbeelding van oorlog. Een kleindochter erft het fotoarchief van haar opa, een Amerikaans legerfotograaf die in 1944 op het Japanse eiland Iwo Jima was. Onder de foto's zijn expliciete oorlogsbeelden, van het slagveld maar ook van seks in legerbordelen. Foto's die haar opa maakte, maar waarvoor hij geen opdracht had. In de podcast probeert kleindochter Marianne Ingleby meer te weten te komen over haar opa, en spreekt ze met Amerikaanse en Japanse veteranen over de foto's. De vraag die daarbij steeds centraal staat: hoe groot is het gat tussen wat we te zien krijgen en de realiteit van oorlog?

Dit is ons land

Ruben Pest

NRC 2025

Ruben Pest onderzoekt in deze podcast hoe het is om te wonen, werken en overleven in Palestina en Israël. Hij wil begrijpen wat de mensen daar drijft en waarom hun land hen zo dierbaar is. Elk van de zeven afleveringen is een persoonlijk portret, bijvoorbeeld van een Israëlische overlevende van de aanval op 7 oktober 2023, van een 24-jarige Palestijnse arts die net is afgestudeerd en in Gaza werkt, van een Nederlandse Joodse man die in vanuit Nederland naar een Israëlische nederzetting is verhuisd en van een Palestijn die vanwege de Israëlische kolonisten niet meer op zijn land kan komen.

De ramp door jonge ogen

RTV OOST 2025

In mei was het 25 jaar geleden dat de vuurwerkramp in Enschede plaatsvond. 23 mensen kwamen om het leven, 950 mensen raakten gewond en zeker 200 huizen werden verwoest. Zelfs vandaag de dag, 25 jaar na dato, kan eenieder die de ramp bewust meemaakte zich het moment nog precies herinneren. De ramp laat een impactvolle erfenis na. Maar hoe ver gaat die erfenis van deze ramp? Hoe kijkt de nieuwe generatie naar deze ingrijpende gebeurtenis die zij niet - of althans niet bewust - hebben meegemaakt? In deze zesdelige podcast onderzoeken vijf jonge makers van RTV Oost de ramp met een frisse blik.

De vrouwen van Saramacca

Jeannine Julen en Dija Kabba

TROUW 2025

De vrouwen van Saramacca zijn de voormoeders van journalist Jeannine Julen. Samen met podcastmaker Dija Kabba onderzoekt zij het levensverhaal van haar oma Ma Lena, die begin vorige eeuw opgroeide in Saramacca, Suriname. Het is een verhaal over slavernij, kolonialisme, verzwegen tradities en door de kerk opgelegde taboes. Het wordt een zoektocht naar identiteit, spiritualiteit en de doorwerking van het verleden in het heden.

Woorden, taboes, en de draagkracht van het gesprek

Taboes worden vaak voorgesteld als muren die we moeten doorbreken met woorden. Toch gaat het zelden alleen om wat we zeggen, maar vooral ook hoe we dit gesprek voeren, en met wie. Onze communicatie is doordrenkt van nuances, stiltes, en culturele betekenissen die bepalen wat gezegd mag worden, of wat juist niet. Woorden vormen hierdoor niet alleen de brug, maar soms ook de barrière tussen ons. In haar bijdrage in de column van dit katern, benadrukt Ruth van der Hallen precies dat spanningsveld. Ze schrijft "Spreeken is echter zelden vrijblijvend. Wie iets moeilijks deelt, vraagt van de ander dat die kan luisteren, verdragen, soms meedragen." Deze zin legt bloot hoe spreken altijd relationeel is: woorden hebben impact, vragen om wederkerigheid, en roepen emoties, associaties, of gedachten op bij de ontvanger.

Dat besef is zeker ook cruciaal in de therapeutische context. Wie dag in dag uit luistert naar verhalen van verlies, geweld of trauma, ontvangt meer dan alleen informatie. De woorden van cliënten doen ook iets met de ontvanger. Hoe beïnvloedt dat ons eigen wereldbeeld? Met de tijd kan dergelijke blootstelling leiden tot een exposure bias: wat uitzonderlijk is voor anderen, kan normaal gaan lijken wanneer het referentiekader zowel cognitief als existentieel ongemerkt verschuift.

Illustratie: DALL-E

In de supervisorubriek in dit katern reflecteren Wencke Donath en Nathan Bachrach op het gevaar van suggestieve concepten in de context van de dissociatieve identiteitsstoornis. Hoe kunnen cliëntenervaringen gevalideerd worden zonder af te wijken van wetenschappelijke inzichten? Zeker bij beladen thema's vraagt onze houding om precisie: niet te snel invullen, en niet veronderstellen dat stilte gelijk staat aan bevestiging of ontkenning.

Tot slot een uitnodiging tot reflectie: taboes bestaan niet alleen buiten ons, maar ook onder ons. Misschien dragen meer collega's dan wij vermoeden een eigen traumatische ervaring met zich mee. Juist daarom verdient elk gesprek - professioneel, publiekelijk, of prive - een zorgvuldigheid die zowel vrijheid van spreken als draagkracht van luisteren respecteert. Want woorden kunnen helen, maar ook raken; het is aan ons om dat onderscheid te bewaken.

Door Janne Punski-Hoogervorst, therapeut en oprichter van het Montreal Center for Logotherapy, onderzoeker aan de Universiteit van Haifa, en bestuurslid communicatie bij de NtVP.

Over de NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep
Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging
voor Psychotrauma.

Redactie NtVP Katern: Greta Piwanski en
Janne Punski-Hoogervorst
Contact: communicatie@ntvp.nl
© NtVP 2025

Illustratie: DALL-E

Taboes zijn onuitgesproken sociale regels die bepalen wat binnen een bepaalde (sub)cultuur wel of niet kan of wat bespreekbaar is: onderwerpen waar we als samenleving of individu liever aan voorbijgaan.

Ook binnen de zorg zijn bepaalde onderwerpen taboe. Veel cliënten vinden het moeilijk om te spreken over seksualiteit, suicidaliteit, geweld of misbruik, of over ervaringen die gepaard gaan met schuld of ouderschap. En ook behandelaars zwijgen sommige thema's liever dood, zoals verliefdheid in de behandelrelatie of het verlies van een cliënt door suïcide. Schaamte en angst maken woorden stroef. Echter, wat ooit taboe was, kan met de tijd bespreekbaar worden. Denk

aan hoe we vandaag anders denken en spreken over homoseksualiteit of psychisch lijden dan enkele generaties geleden.

De verschuivende norm

Op maatschappelijk niveau zien we een beweging richting openheid. Steeds meer taboes worden doorbroken, of men stelt althans dat taboes doorbroken móéten worden. "Het recht om te spreken, ook over wat moeilijk, pijnlijk of 'lelijk'

is, wordt steeds sterker benadrukt,” zegt Ruth. “We worden niet langer geacht te zwijgen over zaken als seksualiteit, misbruik of geweld, ook niet wanneer het voor de ander ongemakkelijk is om te horen.”

Die maatschappelijke verschuiving is waardevol, maar kent ook zijn grenzen. Waar men vroeger moest zwijgen, lijkt men nu soms te móéten spreken. “Daarmee dreigt zwijgen soms het nieuwe taboe te worden.” Ruth pleit voor een benadering waarin beide houdingen erkend worden: het recht om te spreken én om te zwijgen. “Spreken moet kunnen, maar het mag niet omslaan in moeten. Niet alles is in taal te vatten, en niet alles hoeft gedeeld te worden opdat het voor iemand draaglijk is of blijft.”

Iedereen een geheim

Ruth onderzoekt waar, wanneer en waarom mensen bepaalde zaken voor zichzelf houden, en wat spreken of niet-spreken met iemand doet. Geheimen hebben is niet uitzonderlijk; het is een wezenlijk onderdeel van mens-zijn. “Niet alles wat we niet delen is echter een geheim. We hebben allemaal recht op privacy, het recht op bescherming van onze persoonlijke levenssfeer en het recht om zelf te bepalen wie welke informatie over ons krijgt. Dat iemand die ernstig ziek is, dat niet met iedereen deelt, is niet vreemd. Maar wanneer je het ook niet deelt met je partner, goede vrienden of familie, dan begeef je je al meer op het terrein van het meedragen van een geheim.”

Gedeelde smart is halve smart

Onderzoek laat zien dat iets geheimhouden zowel psychisch als lichamelijk belastend kan zijn ^{1,2}. Toch is het niet zozeer de inhoud van wat we geheim houden, die schaadt, maar het gevoel er alleen mee te staan: de eenzaamheid en het isolement, alsof een stukje van jou niet bestaat zolang het niet gehoord is.

Zo weten we dat het voor mensen die met iets worstelen veel verschil kan maken wanneer ten minste één ander weet heeft van wat er speelt. “Het hoeft niet op sociale media, niet in de krant en niet met de hele familie gedeeld te worden, al mag dat natuurlijk als iemand dat zelf wil. Maar dat er ten minste één ander is die het weet, die jou ziet inclusief dat ene stukje van jezelf dat voor alle anderen verborgen blijft, dat maakt het vaak merkbaar lichter om te dragen.”

In behandeling

Therapie kan daarin een belangrijke rol spelen. “Soms is het in gesprek met een behandelaar dat iemand voor het eerst een bepaalde ervaring onder woorden brengt, dat die woorden gehoord worden, en dat de ervaring niet wordt ontkend of weggeduwd. En dat is vaak al een eerste stap richting

herstel.” Binnen de psychische hulpverlening raken taboes vaak aan de kern van wat mensen juist wél zouden willen of moeten kunnen uitspreken.

Met de opkomst van methoden als EMDR en andere traumagerichte interventies is spreken over negatieve ervaringen, vaak in detail, steeds meer onderdeel van de behandeling geworden. “Veel traumabehandelmethoden vragen dat herinneringen in detail worden beschreven om ermee te kunnen werken. Spreken is in dat kader een noodzakelijke voorwaarde voor verwerking.”

“Spreken is echter zelden vrijblijvend,” vervolgt Ruth. “Wie iets moeilijks deelt, vraagt van de ander dat die kan luisteren, verdragen, soms meedragen.” Nog complexer wordt het wanneer de toehoorder zelf betrokken is en in dat spreken wordt uitgenodigd tot reflectie, schuldinzicht of het uiten van spijt. “Dat maakt veel spreken zowel helend als confronterend.”

Uiteindelijk vraagt omgaan met taboes niet dat alles gezegd wordt, maar dat er ruimte is om te spreken waar het nodig en om te zwijgen indien men dat wenst.

REFERENTIES

1. Slepian, M. L., Chun, J. S., & Mason, M. F. (2017). The experience of secrecy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(1), 1–33. doi.org/10.1037/pspa0000085
2. Slepian, M. L., Kirby, J. N., & Kalokerinos, E. K. (2020). Shame, guilt, and secrets on the mind. *Emotion*, 20(2), 323. doi.org/10.1037/em0000542

OVER DE AUTEUR

Ruth van der Hallen is psycholoog en universitair hoofddocent aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Haar onderzoek richt zich op trauma, de impact van traumatische ervaringen en de rol van zwijgen en spreken in herstel en mentaal welzijn.

Foto: Diewertje Bravenboer

SUPERVISIE

In de Supervisie rubriek beantwoorden experts uit het netwerk van de NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur hem naar communicatie@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

Foto: Freepik.com

De vraag

"Hoe kan ik als therapeut het evenwicht bewaren tussen het valideren van de cliëntenervaring bij DIS en het voorkomen van suggestieve concepten?"

Antwoord van de expert

Er bestond lange tijd controverse rond de diagnose Dissociatieve Identiteitsstoornis (DIS), zowel in de klinische praktijk als in de wetenschap. Die discussie ging echter niet zozeer over het bestaan van de klachten zelf - DIS is namelijk een officiële DSM-5 stoornis -, maar vooral over de interpretatie van de oorzaak en de mate waarin sociale en therapeutische factoren de symptomen beïnvloeden.

Het behandelen van DIS vraagt om een zorgvuldige balans tussen het erkennen van de cliëntenervaring en het vermijden van suggestieve aannames die niet wetenschappelijk zijn onderbouwd.

Inzicht in DIS

DIS wordt onder andere gekenmerkt door een gevoel van identiteitsfragmentatie en inter-identiteit amnesie: de ervaring dat er verschillende identiteiten of toestanden zijn die gepaard gaan met veranderingen in affect, geheugen, cognitie en gedrag. Deze veranderingen worden vaak ook door anderen opgemerkt en mensen met DIS rapporteren over amnesie voor gebeurtenissen die beleefd werden in een andere identiteit. Tal van empirische studies naar inter-identiteit amnesie bij DIS laten echter zien dat er bij DIS geen sprake is van werkelijke structurele dissociatie, waarbij afgesplitste identiteiten een eigen geheugensysteem hebben (e.g., Donath et al., 2024; Donath & van der Linde et al., 2025; Wilson et al., 2025). In plaats daarvan kunnen ervaren

identiteitsfragmentatie en inter-identiteit amnesie bij DIS beter worden geduid als een stoornis in zelfbegrip, waarbij onjuiste overtuigingen over geheugen en het zelf een centrale rol spelen (Huntjens & Bachrach, 2023).

Huidige stand van behandeling

Over de meest effectieve behandeling voor DIS is nog steeds veel discussie: het niveau van wetenschappelijk bewijs voor de behandeling voor DIS is laag en er is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld posttraumatische stress stoornis (PTSS), geen multidisciplinaire richtlijn vanwege een gebrek aan gerandomiseerde effectiviteitsstudies. Tot een paar jaar geleden bestond de psychotherapeutische behandeling van volwassenen met DIS voornamelijk uit praktijkgerichte, fasegerichte psychodynamische psychotherapie, waarvan de behandelingseffecten voor dissociatieve klachten echter gering blijken (Huntjens & Bachrach, 2023). Op basis van fundamenteel onderzoek zijn behandelingen die een sterke evidence base hebben in aanverwante klinische populaties, zoals ernstige persoonlijkheidsstoornissen, complexe PTSS en emotionele stoornissen, aangepast voor toepassing bij mensen met DIS (Bachrach & Huntjens, 2025). Voorbeelden hiervan zijn cognitieve gedragstherapie, schematherapie, het Unified Protocol en dialectische gedragstherapie. Eerste kleinschalige studies laten veel belovende resultaten zien, maar dienen gerepliceerd te worden in methodologisch goed opgezette vervolgstudies (Bachrach & Huntjens, 2025).

Praktische aanbevelingen voor behandeling

In de behandeling is het belangrijk om de ervaring van identiteitsfragmentatie en inter-identiteit amnesie te valideren, waarbij de therapeut vooral de ervaring van de cliënt erkent, maar daarbij op basis van wetenschappelijke kennis weet dat er wel sprake is van informatieoverdracht tussen de identiteiten. Wanneer een cliënt bijvoorbeeld zegt dat diegene niet meer weet wat er plaats heeft gevonden omdat een andere persoonlijkheid de controle heeft overgenomen, kan een therapeut reageren met: *"Het voelt voor jou alsof er een deel de regie overneemt en je niet meer weet wat er plaats heeft gevonden"*. Zo wordt de ervaring gevalideerd, zonder te bevestigen dat er sprake is van daadwerkelijke inter-identiteit amnesie. Daarnaast is het van belang om zowel in de therapeutische attitude als tijdens interventies ervan uit te gaan dat er wel sprake is van informatieoverdracht tussen identiteiten, bijvoorbeeld tijdens traumaverwerking, door de traumatische herinnering te verwerken vanuit het perspectief van toen (in het geval van imaginaire exposure en imaginaire rescripting).

Verder is psychoeducatie over geheugen, dissociatie en 'het zelf' belangrijk. Zoals dat herinneringen niet als feiten worden opgeslagen in ons geheugen, maar worden gereconstrueerd op basis van oude en nieuwe informatie, en dat men controle kan verkrijgen over wisselen tussen identiteit en over de beleving van het zelf. Daarnaast is het van belang om in de behandeling dissociatie als een (onbewuste) vorm van vermijding te beschouwen om niet met intense emoties of traumatische herinneringen geconfronteerd te worden. De therapeut kan dit benoemen, door bijvoorbeeld te zeggen: *"Ik merk dat je uitzoomt en weggaat, wat dacht of voelde je zojuist?"*.

Daarnaast kunnen disfunctionele overtuigingen over geheugen en controle worden uitgedaagd. Wanneer een cliënt zegt: *"Ik kan me niet herinneren wat er vroeger gebeurd is"*, kan de therapeut herformuleren: *"Je hebt het gevoel dat je het je niet kan herinneren, maar ik zou je willen vragen om proberen stil te staan bij de herinnering en te vertellen wat er is gebeurd. Voor het verwerken van hetgeen er is gebeurd, is het noodzakelijk hierbij stil te staan"*.

Deze uitgangspunten helpen cliënten meer grip te krijgen op identiteitsfragmentatie, amnesie, en dissociatieve reacties en het verwerken van traumatische ervaringen, zonder de suggestie van afgesplitste identiteiten te versterken.

Ter conclusie

Waar lange tijd discussie bestond over het bestaan en de aard van de Dissociatieve Identiteitsstoornis (DIS), is er inmiddels duidelijkheid en vooruitgang. Recente inzichten

tonen aan dat DIS geen gevolg is van gescheiden identiteiten, maar van verstoorde overtuigingen over geheugen en zelfbegrip. Dankzij valide diagnostische instrumenten waarmee dissociatieve verschijnselen gemeten kunnen worden (zoals de Dissociatieve Ervaringen Vragenlijst en het Structured Clinical Interview for DSM-IV Dissociative Disorder) en de verruiming van het behandelaanbod naast fase gerichte behandeling, door de toepassing van behandelingen met een sterke evidentie bij aanpalende problematieken – zoals CGT, DBT en Schematherapie – wordt effectieve behandeling nu breder toegankelijk voor mensen met DIS.

REFERENTIES

- Bachrach, N., & Huntjens, R. J. C. (2025). Recent evidence-based developments in the treatment of DID. *Frontiers in Psychiatry*, 16, 1650164. doi.org/10.3389/fpsyt.2025.1650164
- Donath, W., Huntjens, R. J. C., Dorahy, M. J., Marsh, R. J., Middleton, W., Johnson, B., & de Jong, P. J. (2024). Self-concept Structure in Individuals with Dissociative Identity Disorder, Schizophrenia Spectrum Disorder, and Non-clinical Comparisons. *Manuscript under Revision*.
- Donath, W., Van der Linde, R., Verschuere, B., Allen, J. J. B., McNally, R. J., & Huntjens, R. J. C. (2025). Does meta-analytic evidence support inter-identity amnesia in dissociative identity disorder? A commentary and corrected analysis for Beker et al. (2024). *Clinical Psychology Review*, 121, 102638. doi.org/10.1016/j.cpr.2025.102638
- Huntjens, R., & Bachrach, N. (2023). Dissociatieve stoornissen. In *Klinische psychologie: Theorieën en psychopathologie*. Der Molen, H. Dehue F., Thewissen, V., Gunther, N. van Hooren, S. (red.) (pp. 399–326). Noordhoff, Groningen.
- Wilson, M., Donath, W., Dorahy, M. J., Habermas, T., Peters, I., Marsh, R. J., Johnson, B. M., Middleton, W., & Huntjens, R. J. C. (2025). Global Coherence and Autobiographical Reasoning in Life Narratives of People with Dissociative Identity Disorder: A Comparison with Adult, Child, and Psychosis Groups. *Journal of Trauma & Dissociation*, 26(4), 563–589. doi.org/10.1080/15299732.2025.2507897

OVER DE EXPERTS

Wencke Donath is psycholoog bij GGZ Oost Brabant en promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen op het gebied van dissociatieve stoornissen en onderzoekt de cognitieve processen achter identiteitsfragmentatie bij DIS.

Wencke Donath

Prof. Dr. Nathan Bachrach is klinisch psycholoog bij GGZ Oost Brabant en bijzonder hoogleraar aan Tilburg University. Hij doet onderzoek naar persoonlijkheids- en traumagerelateerde stoornissen en behandelt cliënten met complexe trauma's, DIS en persoonlijkheidsstoornissen.

Nathan Bachrach

RIJKSMUSEUM SLOT LOEVESTEIN

OORLOESRECHT

GRENZEN AAN GEWELD

26 september 2025
4 januari 2027

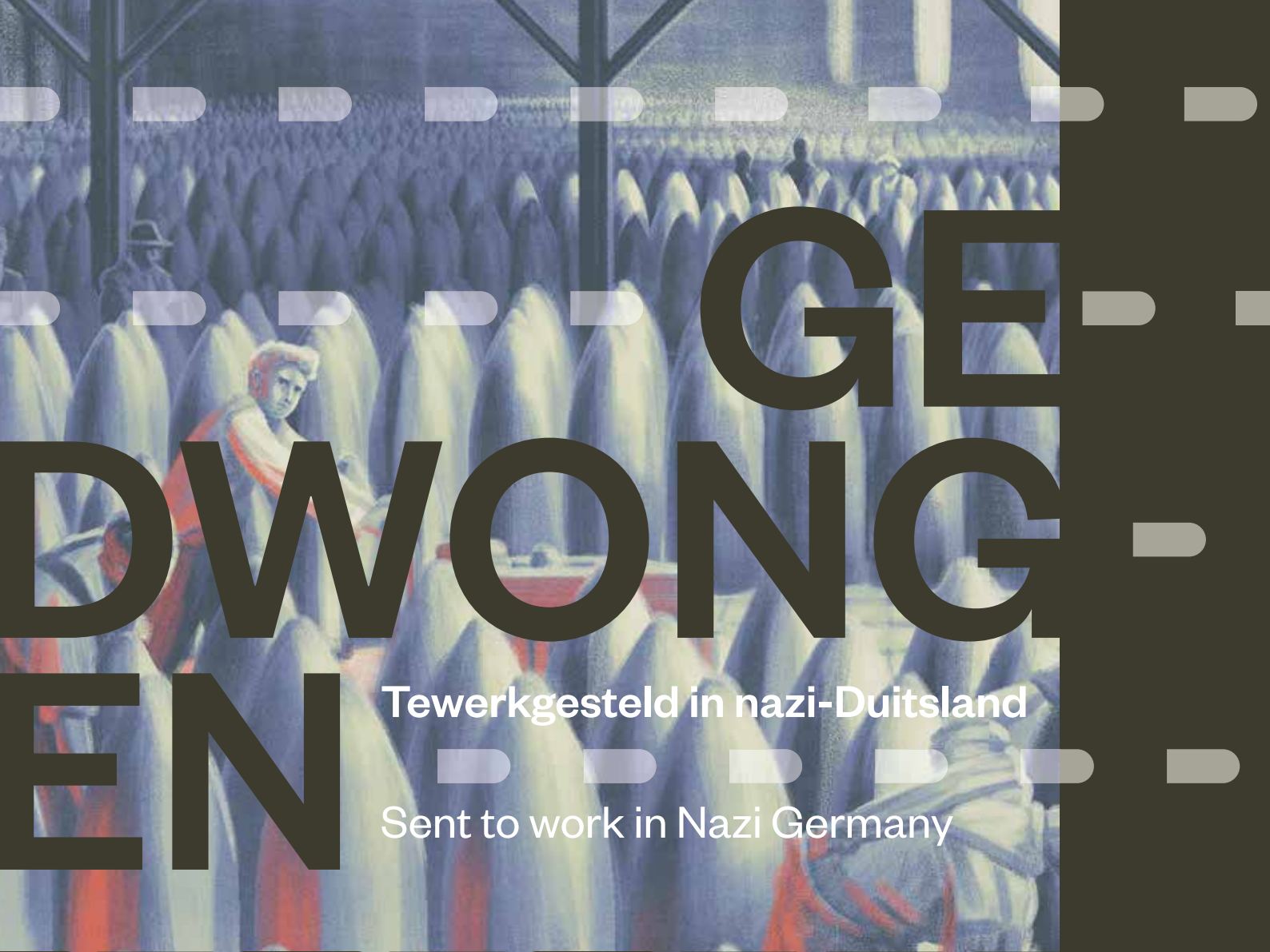

Rode
Kruis

KIDS
RIGHTS

GEDWONGEN

Tewerkgesteld in nazi-Duitsland

Sent to work in Nazi Germany

Gedwongen – tewerkgesteld in nazi-Duitsland

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden 500.000 Nederlandse mannen – soms nog jongens – gedwongen om in nazi-Duitsland te werken. In deze tijdelijke tentoonstelling volgen we hun reis, aan de hand van persoonlijke voorwerpen, dagboeken, foto's en geluidsfragmenten. De mannen van toen vertellen over de ontberingen, over de werkzaamheden, maar ook over hun vrolijke momenten.

NU TE ZIEN

in Nationaal Monument Kamp Vught

Voor meer informatie en tickets,
zie www.nmkampvught.nl

NATIONAAL
MONUMENT
KAMP VUGHT